

SIPŐCZ KATALIN

A VOGUL NYELV SZÍNNEVEI

studia uralo-altaica

SUPPLEMENTUM 3.

studia uralo-altaica

Redigunt

P. HAJDÚ

T. MIKOLA

A. RÓNA-TAS

SIPŐCZ KATALIN

A VOGUL NYELV SZÍNNEVEI

Szeged

1994

1. BEVEZETÉS	7
2. A SZÍNNÉVRENDSZEREK VIZSGÁLATA	10
2.1. A színnévrendszerek relativisztikus vizsgálata	10
2.2. A mezőelmélet	12
2.3. A mezők típusai	17
2.4. A színnevek és a jelentéskutatás újabb irányzatai	21
2.5. BERLIN és KAY kutatásai	25
2.6. Az alapszínnevek	31
2.7. A. P. VASZILJEVICS kutatásai	39
3. A SZÍN, A SZÍNÉRZÉKELÉS, A SZÍNELNEVEZÉS	43
4. A VOGUL NYELV SZÍNNEVEI	47
4.1. Fekete	51
4.1.1. <i>sēmāl</i>	51
4.1.2. <i>pit</i>	53
4.1.3. <i>pāŋk, pāŋkəŋ</i>	54
4.1.4. Egyéb, 'fekete' jelentéssel is előforduló szavak, kifejezések	55
4.2. Fehér	57
4.2.1. <i>jāŋk</i>	58
4.2.2. <i>wojkan</i>	59
4.2.3. <i>sairiŋ</i>	61
4.2.4. <i>hāraw</i>	62

4.3. Piros	63
4.3.1. <i>wiγār</i>	64
4.3.2. <i>kēlp</i>	65
4.3.3. Egyéb, 'piros' jelentéssel is előforduló szavak	67
4.4. Sárga	69
4.4.1. <i>wośram</i>	69
4.4.2. <i>kasm</i>	71
4.5. Zöld	73
4.5.1. <i>hār, hārpum āspā</i>	73
4.6. Kék	77
4.6.1. <i>atārχari</i>	77
4.7. Barna	80
4.7.1. <i>sēmālχarpa, sēmālospa, sēmāl-kēlp</i>	80
4.7.2. <i>χariη sās ospa</i>	82
4.7.3. 'Barna' jelentésű állatszínnevek	82
4.8. Szürke	83
4.8.1. <i>šūli, šūliη</i>	84
4.8.2. <i>wōtim</i>	85
4.8.3. <i>χâus</i>	86
4.8.4. 'Szürke' jelentésű állatszínnevek	87
4.9. Narancssárga	89
4.10. Rózsaszínű	89
4.11. Lila	90

4.12. A vogul anyanyelvű informátorok által ismert színnevek	90
5. A VOGUL ALAPSZÍNNEVEK	100
6. Az URÁLI ELŐZMÉNYEKRŐL	111
IRODALOM	116

1. BEVEZETÉS

A színek fizikai tulajdonságainak, a színlátásnak, a színek elnevezéseinek és jelentéseinek vizsgálata különféle tudományágak fontos területe, és a tudományos kutatásoknak szinte Arisztotelész óta népszerű témája. A színekkel foglalkozó irodalom rendkívül sokrétű. Színtanokat készítettek már fizikai, neurológiai, pszichológiai, szemiotikai, művészetelméleti és történeti, etnológiai, sőt filozófiai és teológiai szempontból. (Szabó 1988:43) Több nyelvészeti tanulmány is választotta tárgyául a színneveket és a színnevezés nyelvi sajátosságait.

1.1. A téma sok érdekességet rejt magában, hiszen a színnévrendszerek nyelvenként különbözők. Még az európai nyelvekben is találhatunk olyan eltéréseket, amelyek a leggyakoribb színneveket érintik. Elég, ha az orosz nyelv két, kék színt jelölő szavára /синий, голубой/ gondolunk, melyet a legtöbb nyelvben egyazon szóval fordítunk le. A litvánban nincs színnév a szürkére, különböző színneveket használnak például a haj, vagy a ló szürke színére. De nem találunk a latinban sem külön szót a barnára és a szürkére.

Távolabbi nyelveket vizsgálva a színnévrendszerek közötti különbségek egészen meglepőek lehetnek. Az ausztronéz nyelvcsoporthoz tartozó haunoo nyelv négy alapszínnevét (alapszínnév: l. 2.5.1.) rendkívül nehéz lenne lefordítani az

európai nyelvekben: *(ma)lagi* 'fehér és minden világos színárnyalat', *(ma)biru* 'fekete és minden sötét színárnyalat', *(ma)ra-ra* 'kb. piros, narancssárga és gesztenyebarna', *(ma)latuy* 'kb. sárga, zöld és a barna világosabb árnyalatai'. Mivel e terminusokban a színjelentésen kívül a nedvesség és szárazság szemantikai komponensei is megtalálhatók, könnyen belátható, hogy az európai értelmezés szerinti színkategória nem univerzális. (Comrie 1981: 33-35, Conklin 1955)

1.2. Mindebből következik, hogy a színnevek pontos fordítása a nyelvek között lehetetlen, hisz még a nagyjából megfelelő színnevek jelentéshatára is többnyire eltérő. Természetesen ezek az eltérések nem jelentenek semmiféle különbséget a színfelfogóképességben, különbség csupán a nyelvi osztályozásban van. /Ez nem volt mindig egyértelmű, hisz még a múlt század második felében is népeket vádoltak azzal, hogy tökéletlen a színlátásuk, vagy színvakok./

Ahogy gondolkodásunk, beszédünk minden területét meghatározza a kultúra, a környezet, amelyben élünk, ugyanez a színelnevezésekre is érvényes. Minden nyelv lexikai felépítésében azok a körülmények tükröződnek, amelyek fontosak, illetve fontosak voltak a nyelvet beszélő társadalom számára. Egy nyelv sem fog például olyan tárgyat jelölő lexémával rendelkezni, amely tárgy még soha nem fordult elő az adott nyelvi környezetben. A nyelvek szókészletében azok a területek a legtagoltabbak, amelyek lényegesek a nyelvet beszélő nép számára. Így fordul-

hat elő az, hogy például a herero nyelvben az ég és a mező színét ugyanazzal a szóval jelölik, de a tehének barna színére sok-sok színnevet használnak. A szamojéd nyelvekben több tíz olyan színnév van, amely a rénszarvasok szürkés és barnás színárnyalatait jelöli. (Katzschmann 1977:20) "A szókészlet igen érzékeny mutatója valamely nép kultúrájának... A nyelvek igen számottevően különböznek egymástól szókészletük természete szempontjából. Olyan különbségek, amelyek számunkra igen lényegesek, más nyelvekben teljesen lényegtelennek számítanak az illető nyelv hordozta kultúra különbözősége miatt. Viszont ez a nyelv olyan különbségeket regisztrál, amelyek a mi számunkra megfoghatatlanok." (Sapir 1971:37)

A színnévrendszerek közötti eltérések egy része következik abból is, hogy a megnevezendő színárnyalatok sem azonosak mindenütt. Például a festékipar napjainkra a színárnyalatok özönét hozta létre. A modern technológia olyan árnyalatokat is képes előállítani, amelyek a természetben elő sem fordulnak. Ezek a színek tehát korábban ismeretlenek voltak, így nyelvi megfelelőjük sem lehetett, illetőleg lehet.

2. A SZÍNNÉVRENDSZEREK VIZSGÁLATA

A szemantikai vizsgálatoknak gyakori és jelentős példái a színelnevezések. A nyelvek színnévrendszerei közötti eltéréseket a nyelvészek korok és nyelvészeti felfogások szerint más és más módon próbálták megmagyarázni.

2.1. A színnévrendszerek relativisztikus vizsgálata

A szószemantikai kutatásokat kezdetben relativista álláspont jellemezte, s ez meghatározta a nyelvészek vizsgálati módszereit és a következtetéseit is. A legtöbb tanulmány egy kiválasztott szemantikai területet elemzett (pl. rokonsági elnevezések, katonai rangok terminusai, színnevek), és e lexikai csoportot hasonlította össze több nyelvben. A hangsúly az eltérések bemutatásán és magyarázatán volt. A vizsgálatok célja valójában annak igazolása volt, hogy a világegyetem szemantikai feltérképezése a nyelvekben önkényes, így a szókészlet egyes területei a különböző nyelvekben eltérő módon kategorizálódhatnak. (Andersen 1978:337)

E relativista nyelvfelfogás gyökerei Humboldt-nál keresendők. Humboldt szerint a nyelv az értelem alkotó tevékenysége, nem pedig eszköze. A nyelv az, ami értelmezi a külső világot, és meghatározza a nyelvet beszélők világszemléletét, gondolkodásmódját. A nyelvi relativitás elméletének

egyik legjelesebb követője, L. Whorf, lényegében tagadja a valóság objektív megismerhetőségét. Szerinte a nyelv meghatározza a külvilág érzékelését, egy-egy nyelvi rendszer nemcsak kifejezi, hanem formálja is gondolatainkat. Az anyanyelvvel minden beszélő olyan kész fogalmi kategóriákat kap meg, amelyeket a nemzedékek évezredek folyamán alakítottak ki, és ezek a kategóriák akár egészen absztrakt módon érvényesülhetnek a környező valóság felfogásában. Whorf az európai nyelvek igeidő-rendszerét összehasonlítva az amerikai indián hopi nyelvével rámutat arra, hogy a nyelv igeidő-rendszere meghatározza a nyelvet beszélők általános időfelfogását. H. Hoijer kapcsolódva Whorf elméletéhez bemutatja az európai nyelvek és a navaho indián nyelv színnevezéseinek különbségeit. (Antal 1958)

A relativista szempontú színnévvizsgálatok többnyire néhány nyelv példáján /ez általában az angol és valamelyik " egzotikusabb " nyelv volt/ bemutatták, hogy a nyelvek különböző számú színnévvvel rendelkeznek, és a színnevek közötti határok is eltérőek. H. A. Gleason ábrája szemlélteti ezt az angol, a zimbabwei shona és a libériai bassa nyelveken (Gleason 1961:4):

angol	purple	blue	green	yellow	orange	red
shona	cips ^w uka	citema	cicema	cips ^w uka		
bassa	hui			zíza		

Az a színmező, amit az angol hat színnévre oszt fel, a shona nyelvben három, a bassa nyelvben pedig csupán két színnévre tagolódik.

Az eltéréseket pedig az a tény indokolta, hogy a spektrum színsora folyamatos, tehát a színkör számtalan színegységre bontható anélkül, hogy határt lehetne meghúzni például a piros és a sárga szín között. Ennek megfelelően a különböző nyelvek más-más helyen jelölhetik ki a "válaszfalakat" a színsorban. Gleason szavaival: "There is a continuous gradation of color from one end of the spectrum to the other. Yet an American describing it will list the hues as red, orange, yellow, green, blue, purple - or something of the kind. There is nothing inherent either in the spectrum or the human perception of it which would compel its division in this way." (Gleason, 1961:4)

2.2. A mezőelmélet

2.2.1. A szemantikai mező elméletéhez kapcsolódó kutatások jelentős része vizsgálta a színnevezéseket példaként arra, hogy a különböző nyelvekben egy-egy meghatározott szemantikai mező szerkezetileg eltérhet.

A mezőelméletet (Bodorligeti 1972; Katzschmann 1977:3-14; Lyons 1969:429-434; 1977:250-261) svájci és német nyelvészek dolgozták ki az 1920-30-as években /Ipsen, Jolles, Porzig, Trier/, bár bizonyos fogalmi köröket már korábban is

vizsgáltak strukturális szempontból. Például R.M.Meyer 1910-ben a katonai rangok elnevezéseit vizsgálta, és megállapította, hogy ezek jelentése a rendszer többi tagjától függ. Meyer a jelentésrendszer /Bedeutungssystem/ kifejezést használta. A mezőt - mint nyelvészeti szakkifejezést - először Ipsen használta a jelentésmező /Bedeutungsfeld/ összetételben a Der alte Orient und die Indogermanen című dolgozatában.

Azonban az elmélet gyökerei egész a 19. századig nyúlnak vissza, Humboldt tanaiig, és ötvözdik benne Saussure néhány strukturalista elve is.

E nyelvészeti irányzat legjelentősebb képviselője J.Trier volt, aki a német intellektuális terminusokról írott monográfiájában fejtette ki elméletét. (Trier 1931)

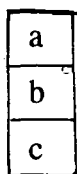
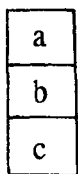
Ennek központi terminusai a szómező /Wortfeld/ és a fogalmi mező /Sinnfeld/. A szómező olyan szavak csoportja, amelyek egy-egy fogalomkör valamely részletét - azaz egy fogalmi mezőt - fejeznek ki. A fogalmi mezőt a szómező mozaikszerűen tagolja. A szavak a mező többi szavához való viszonyuktól kapják meg jelentésüket. Trier szerint a mező közbülső állomás az egyes szavak és a szókészlet egésze között, a lexéma és az őt tartalmazó mező között hasonló rész-egész viszony áll fenn, mint a mező és a szókészlet között. A nyelvi mezők nem elszigetelt egységek, magasabb rendű fogalom- és szómezőkké formálódnak, míg végül felölelik az egész szókészletet. És ez a tagolás visszafelé is érvényes: a magasabb rendű

mezők alacsonyabb rendű mezőkre bomlanak, mindaddig, míg eljutunk a minimális szómezőhöz, melyet a szó alkot.

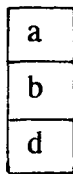
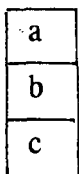
Trier munkásságának nagy érdeme, hogy elméletét kiterjesztette a diakron vizsgálatokra is. Felismerte, hogy a nyelvek története folyamán bizonyos lexémák eltűnnek, ugyanakkor új lexémák jelennek meg, és egy-egy lexéma el-, illetve feltűnése bonyolult változásokat idézhet elő az adott lexémát tartalmazó szómező struktúrájában. A változás a fogalmi mezőben megy végbe, ehhez alkalmazkodik a megfelelő szómező. Az egyes szavak jelentésváltozását úgy kell vizsgálni, hogy a szókészlet szerkezetében történő változásokat is figyelembe kell venni.

Lyons az alábbi ábrákkal szemlélteti, hogy a fogalmi mezőt fedő szómező miképpen változhat meg (Lyons 1977:255-256):

1. Nincs változás.

2. Egy vagy több lexéma kicserélődik, de a mező belső szerkezete nem változik.

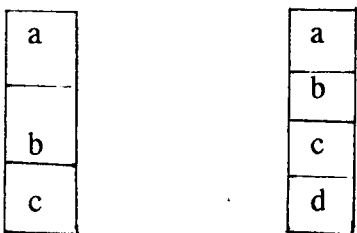
3. A lexémaállomány nem változik, de megváltozik a mező szerkezete.

4. Mind a lexémaállomány, mind a mező felépítése megváltozik.

5. Egy vagy több lexéma hozzáadódik a mezőhöz (illetve eltűnik), ebből következően megváltozik a mező felépítése

Trier a már említett művében a tudás és értelem fogalmi mezőjét vizsgálta meg, és összehasonlította e mező szerkezetét a 13. század eleji és a 13. század végi német nyelvben. A 13.

század elején ez a mező három kulcsterminus köré rendeződött: *wisheit* 'bölcesség', *kunst* 'mesterség', *list* 'ügyesség'. 1300-ra pedig a három fő terminus a *wisheit*, *kunst* és *wizzen* 'tudás'. Trier bemutatta, hogy nem csupán a *list* és *wizzen* szavak kicserélődése történt, hanem átalakult az egész mező felépítése, így a másik két lexéma jelentése és azok egymás közötti kapcsolata is. (4.ábra)

2.2.2. Az utóbbi évtizedek kutatásai bebizonyították, hogy a szemantikai mezők nagyfokú "rendezettséggel" rendelkeznek. Nemcsak a már elemzett mezőket vizsgálják újra, hanem a szókészlet újabb és újabb területeit tanulmányozzák a nyelvészek (pl. testrésznevek), és mutatnak rá egyező, és ebből következően "megjósolható" vonásokra. S mivel korábban a színelnevezések oly jellemző például szolgáltak a nyelvi és kulturális relativizmusra, napjainkban, gyakran éppen a színnevekkel bizonyítják a szemantikai mezők univerzális jegyeit. (Andersen 1978:338-345)

A színnévkutatás történetében a határkövet B.Berlin és P.Kay 1969-ben megjelent, jól ismert monográfiája jelentette, melyben a szerzők elsőként figyelnek fel a színelnevezés univerzális vonásaira, és szakítanak a korábbi relativisztikus színnév-magyarázattal. (l. 2.5.)

2.3. A mezők típusai

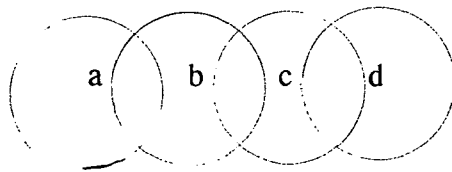
A szemantikai mezők tartalmuk, belső felépítésük szerint különbözőek lehetnek. (Koski 1983:33-34; Ullmann 1964:243-253)

2.3.1. Az absztrakt fogalmak vizsgálata /például a Trier által vizsgált mező/ sok nehézséget rejt magában, hisz e szavak jelentése nehezen határozható meg pontosan.

Könnyebb a dolgunk, ha olyan szemantikai mezőt vizsgálunk, amelyben a lexémák jól azonosítható denotátummal rendelkeznek. Ilyen például a színnevek mezője, ahol egy-egy színnévnek a színsor bizonyos területe felel meg. A színnevek esetében a nyelvnek egy folyamatos területet, a spektrum színsorát kell elemeznie, tagolnia. Ezzel szemben elkülönült egységekből álló szemantikai mezőt alkotnak például a rokonsági elnevezések, amelyek - a színnevekhez hasonlóan - gyakori példái a szemantikai mezőhöz kapcsolódó vizsgálatoknak, hisz mindkét esetben a szókészlet viszonylag jól körülhatárolható csoportjáról van szó.

A szemantikai mezők belső felépítésük szerint lehetnek kötöttek vagy szabadok: tetszőleges sorrendben kapcsolódhatnak egymáshoz például a fémek elnevezései, viszont kötött rendben alkotnak mezőt az évszakok, a hónapok vagy a napok nevei. Különbözhetnek a mezők aszerint is, hogy bennük a lexémák kiterjedésének határa mennyire határozható meg pontosan. Az

alapszínnevek (2.5.1.) csoportja olyan szemantikai mezőt alkot, amelyben az adott lexémák jelentéshatára "mozgó", azaz nem határozható meg egyértelműen, hogy meddig tart például a "kék", és hol kezdődik a "zöld". Tehát két lexéma között mindig található egy kis terület, melyet mindkét lexéma "befed", ebből következik az is, hogy kötött rendben kapcsolódnak egymáshoz az alapszínnevek. Az ilyen típusú szemantikai mezőt az alábbi ábrával szemléltethetjük (Koski 1983:33):

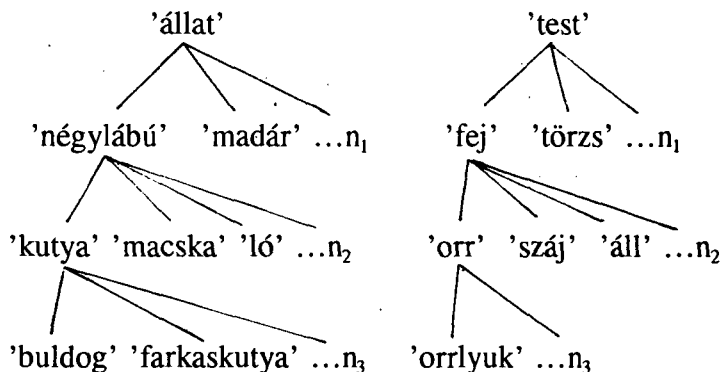

Éppen a színnevek példája hívta fel a figyelmet arra, hogy bizonyos szemantikai struktúrák esetében lehetetlen a terminusok határának megállapítása, viszont célravezetőbb a fókuszok vizsgálata. (l. még 2.4.2, 2.4.3, 2.6.1)

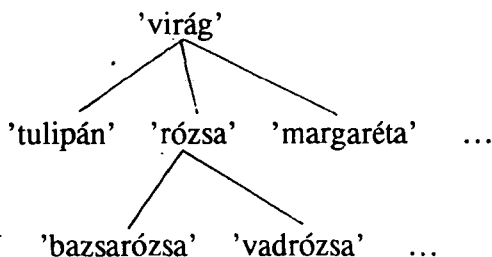
A szemantikai mezők ezen kívül lehetnek nyitottak vagy zártak, aszerint hogy a mező tagjainak száma változhat-e vagy nem. A színnevek nyitott mezőt alkotnak, ezzel szemben zárt mező például a hétköznapi elnevezése.

2.3.2. A szemantikai mezők horizontális és vertikális szerkezetét vizsgálva megállapítható, hogy a mezők hierarchikus felépítésűek. A mezők felépítésének rendjét minden nyelvben azon elvek határozzák meg, amelyek szerint az ember osztályoz-

za és fogalmi ismeretekké szervezi információit. Az állatnevek és a testrésznevek esetében az alábbi szerkezetet kapjuk: (Koski 1987:27)

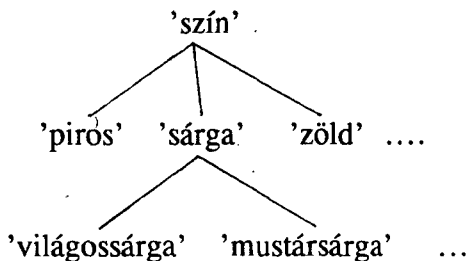

A szómező hierarchikus felépítésére jellemző, hogy minden alkategória egy adott szinten kizáró, és beletartozik a felsőbb szintbe. Az ily módon strukturált lexikai csoportok rendelkeznek egy "alapszinttel", melyen az "alapterminusok" találhatóak. Ezek az elnevezések a leginformatívabbak, az absztrakció legtermészetesebb szintjét képviselik, és nyelvileg is többnyire a legegyszerűbbek. Az alábbi ábrán a középső szinten szereplő elnevezések tekinthetők az alapterminusoknak: (Andersen nyomán: Andersen 1978:347)

A struktúra lexikális kapcsolatrendszere alapulhat partonomián (Koskinál meronimia) vagy taxonomián (Koskinál hiponimia). Az előbbire példa a testrésznevek zöme, melyre a rész-egész viszony ("part of relationship") a jellemző, az utóbbira pedig az állatnevek, amelyeknél az alsóbb szinten álló kategóriák a felsőbb szint egy fajtáját jelölik ("kind of relationship"). Pl. *Az orr a fej része. *Az orr (egyfajta) fej. A buldog (egyfajta) kutya. *A buldog a kutya része.*

A színnevek lexikai csoportját vizsgálva megállapíthatjuk, hogy azok taxonomián alapuló hierarchikus rendbe szerveződnek, az alapszinten található színnevezések pedig az alapszínneveknek felelnek meg. (Vö.: Az alapszínnevek jellemzői: 2.5.1.)

2.4. A színnevek és a jelentéskutatás újabb irányzatai

A jelentéskutatás újabb irányzatai főképpen a szószemantikai vizsgálatokra irányulnak. E kutatási irányzatok közül a legjelentősebbek: a prototípus-szemantika, a konceptuális szemantika és a kognitív szemantika. (Bibok 1992, Kiefer 1989) Bár mindhárom kutatási irányzat a szókészlet más-más területén alkalmazható eredményesen, közös vonásuk a szemantikai jegyekkel történő jelentésleírás részleges vagy teljes elutasítása. A színelnevezések szempontjából a szemantikai jegyek segítségével történő jelentésleírás és a prototípus-szemantika ismeretét tartom szükségesnek.

2.4.1. A Katz - Fodor-féle szemantikaelmélet révén ismertté vált komponensanalízis szemantikai jegyek segítségével adja meg a jelentést, s e jegyeket a szójelentés végső összetevőinek tekinti. A módszer fő hibája, hogy a szókészlet csak a néhány hányadánál alkalmazható, e jegyek csak kevés szó esetében adják meg a jelentés szükséges és elégséges feltételeit. Például az *aggregény* szó esetében a *nőtlen*, *felnőtt* és *férfi* jegyek egyértelműen meghatározzák a szó jelentését, de a legtöbb szónál a jelentés lényegi részét ily módon nem lehet leírni. A színnevek esetében szükséges jegyként csak a *szín* komponenst adhatnánk meg, és ha két színnév jelentése között a különbséget e módszerrel próbálnánk meghatározni, nem

sikerülne, hacsak nem vennék fel a komponensek közé mindent, amit a mindennapi ismereteink alapján tudunk e színekről.

2.4.2. A prototípus-szemantika próbál továbblépni a jelentésleírásban. Ez az elmélet tulajdonképpen a komponenses elemzésre épül, illetőleg kiegészíti azt. A prototípus-szemantika szerint a szavak jelentése ún. tipikalitási feltételekkel írható le. Például a *madár* szó tipikalitási feltételei az alábbiak: testét toll borítja, csőre van, szárnya van, repül stb. Mindezek alapján állíthatjuk, hogy a veréb egy tipikus madár, ugyanis a veréb rendelkezik e tulajdonságokkal. Tehát a veréb a madár kategória prototípusa. Ezzel szemben a tyúk, a strucc, a pingvin egyre kevesebb madárra jellemző tulajdonsággal bírnak, így egyfajta prototipikalitási hierarchiát alkotnak.

Mint látjuk, a prototípus-szemantika szerint a kategóriába való tartozás fokozatos, és nem "igen-nem" kérdése, mint a komponenses analízis esetében. E fokozatosság jól érzékeltethető a fuzzy halmazok elméletével¹. A fuzzy-halmazelméletet alapul

1965-ben Zadeh alapozta meg a fuzzy halmazok elméletét, mellyel a szubjektív, az emberi gondolkodáshoz kötött információk legteljesebb kezelése vált lehetségessé. A fuzzy jelleg azt fejezi ki, hogy egyes elemek, fogalmak bizonytalanok, nem definiálhatók határozottan.

A kétállapotú logika alapján definiálhatjuk a bizonytalan halmazokat úgy, hogy a halmazhoz rendelhetünk egy függvényt, mely 1-et vesz fel értékül azon elemek esetén, melyek a halmazhoz tartoznak, és 0-t, ha az elemet nem tartalmazza a halmaz. Ha nem tudjuk kétseget kizáróan eldönteni, hogy egy dolog eleme-e a halmaznak, akkor a $[0,1]$ zárt intervallumba tartozó racionális számmal jelezzük bizonytalanságunkat. Ha a karakterisztikus

véve a prototípus 1-hez közeli értékkel rendelkezik, a kevésbé tipikus tagokat pedig 0 és 1 közé eső számmal jellemezhetjük.

(Mint arra R. Jackendoff (1983:116) felhívja a figyelmet, e halmazelmélet nyelvészeti alkalmazása hibás következtetésekhez is vezethet. A fuzzy elmélet alapján például kijelenthetjük, hogy a "pingvin 71 %-ban madár, 29 %-ban valami más", holott jól tudjuk, hogy a pingvin madár.)

Némiképp más a helyzet a színnevek esetében. Jackendoff éppen a színelnevezések kapcsán szükségesnek tartja a tipikalitási feltételeket megkülönböztetni a centrális feltételektől. A színnevek legjellemzőbb példái fokális, központi értéket határoznak meg, melytől távolodva a szín azonosítása egyre bizonytalanabb. Azonban ebben az esetben nem bizonyos tipikalitási feltételek hiánya következik be, hanem egy folytonos tulajdonság minősége változik. A tipikalitási és a centralitási feltételeket nem minden esetben könnyű elválasztani, de a közöttük levő különbséget talán jól megvilágítja az alábbi példa (Jackendoff 1983:121-2): a szín pirossága centralitási feltétel, amelybe csak a piros különböző árnyalatai tartoznak bele, az alma pirossága viszont tipikalitási feltétel, hisz létezik zöld és sárga alma is, anélkül, hogy "átmeneti színű" almákon keresztül jutnánk el a pirostól a zöldig.

függvény a $[0,1]$ zárt intervallumból veszi fel az értékét, akkor tagsági függvénynek hívjuk, és a tagsági függvénnyel jellemzett halmazt pedig fuzzy halmaznak.

2.4.3. Úgy vélem, célszerű lenne az emberi szubjektumtól, érzékeléstől függő fogalmak közös szemantikai elemzése. Jackendoff (1990:34-5) utal rá, hogy a színnevekhez hasonlóan a hőmérséklet-elnevezésekre is folyamatosság jellemző. Az érzéketeket aszerint nevezzük meg, hogy milyen relatív távolságban vannak a központi értéktől. Ugyanúgy, ahogy a fokális pirosához közeli színt könnyű megnevezni, a fokális meleghez közeli hőérzékletre is a *meleg* szót használja a beszélők zöme, nem pedig a *langyost*, vagy a *forró*t. Hasonlóképpen jellemzi a centralitás és a folyamatosság az ízek elnevezéseit, és a térbeli kiterjedéssel kapcsolatos fogalmakat is (pl. *magas/alacsony*, *széles/keskeny* stb.).

Még e néhány, hasonló vonásokat mutató lexikai csoport vizsgálatakor is érdekes sajátosságokra figyelhetünk fel. A hőmérsékletnevekre, ízek elnevezéseire és a térbeli kiterjedéssel kapcsolatos fogalmakra jellemző a linearitás, a szavak ellentétpárokba való rendeződése: *édes/keserű*, *meleg/hideg*, *hosszú/rövid*. Azonban, míg az első két lexikai csoport kétirányúnak mutatkozik, addig a harmadik egyirányú. A hőmérséklet- és íznevek mind pozitív, mind negatív iránnyal rendelkeznek, tehát az ellentétpár mindkét tagja használható neutrális értelemben. A térbeli kiterjedéssel kapcsolatos kifejezések ilyen értelemben csak pozitív irányúak, tehát a kiterjedés meglétét jelölő fogalmak használatosak neutrális pozícióban. A *Milyen meleg?*, a *Milyen hideg?*, vagy a *Milyen hosszú?* kérdések semmiféle előfeltevést

nem tartalmazznak, de a *Milyen alacsony?* kérdés feltevésekor a beszélő feltételezi a kérdezett dolog alacsonyágát. (Vö. Andersen 1978:340-2)

A színnevek ilyen értelemben nem lineárisak, nem rendezhetők ellentétpárokba. (Hacsak a *fekete-fehér* párt nem tekintjük annak, de e színek esetében ez a jelenség összefügg e szavak nagyfokú poliszémiájával.)

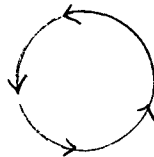
A fent leírtakat az alábbi ábrával próbálom meg szemléletessé tenni. Az 1. ábra a hőmérséklet- és íznevekre vonatkozik, a 2. ábra a térbeli kiterjedéssel kapcsolatos kifejezésekre, a 3. ábra pedig - mely egyben asszociál a spektrum színekörére - a színnevezésekre.

1. ábra

2. ábra

3. ábra

2.5. Berlin és Kay kutatásai

A színnévkutatások történetében - mind módszerét, mind eredményeit tekintve - Brent Berlin és Paul Kay 1969-ben megjelent "Basic color terms. Their universality and evolution" című munkája jelentett nagy előrelépést.

2.5.1. Berlin és Kay 98, különböző nyelvcsaládba tartozó

nyelv színneveit gyűjtötték össze. Vizsgálataikat az alapszínnevekre /basic color terms/ korlátozták, melyeket az alábbi szempontok szerint válogattak ki (Berlin-Kay 1969:6-7):

1. Monolexéma, azaz jelentése nem következik részeinek jelentéséből.
2. Jelentése nem sorolható be más színnevéhez. /Az ang. *crimson*, *scarlet* a *red* fajtái a beszélők zöménél./
3. Használata nincs lexikailag korlátozva. /Ez kizárja az *ősz*, *deres* típusú színneveket./
4. Pszichológiailag "kiemelkedő" /salient/, vagyis az informátoroknál mindig és elsőként bukkantak fel ezek a színnevek, jelentésük stabil.

Ha e négy kritérium alapján nem lehetett biztosan az alapszínnevek közé sorolni valamely színnevet, a szerzők további kiválasztási szempontokat vettek figyelembe: az alapszínneveknek jellemző képzőik vannak, általában nem újabb keletű átvételek, és nem olyan tárgyak elnevezései, melyeknek jellemző színük az adott szín.

Ezek a szempontok többnyire elégségesnek bizonyultak, azonban a későbbi vizsgálatok felhívták a figyelmet az alapszínnevek kiválasztásának nehézségeire (2.6.).

2.5.2. Berlin és Kay kutatásaik során húsz nyelvből informátorokkal dolgoztak, további 78 nyelv adatait pedig írott anyagokból gyűjtötték össze. Az informátorokkal először anyanyelvük alapszínneveit választatták ki. Majd a Munsell-féle

színminták (Nemcsics 1988:55-58) alapján ki kellett választaniuk minden alapszín névre az összes odaillő mintát, és az adott szín név legtipikusabb mintáit. A kísérletet többször megismételték egy-egy hetes szünetekkel. Kapott eredményeiket összesítve Berlin és Kay felfigyelt arra a jelenségre, hogy míg a színnevek határai akár egyazon nyelv beszélőinél is meglehetősen eltérőek, addig a fókuszok, azaz a legközpontibb színárnyalatok meghatározása legfeljebb egy-két színmintával tért el még különböző nyelvek esetében is: "Color categorization is not random and the foci of basic color terms are similar in all languages." (Berlin-Kay 1969:10)

Ez alapján folytatták vizsgálataikat a színjelnevezés általános vonásait kutatva. A vizsgált 98 nyelvben 11 alapszínfókuszot azonosítottak, melyeknek a magyar nyelvben az alábbi színnevek felelnek meg: fekete, fehér, piros, sárga, zöld, kék, barna, lila, rózsaszín, narancssárga, szürke.

E színnevek előfordulásának vizsgálata során a lehetséges 2048 /2¹¹/ kombinációból csupán huszonkettőt találtak, és rámutattak arra, hogy az alapszínnevek megjelenésében bizonyos rendszerszerűség figyelhető meg (Berlin-Kay 1969:3):

	alap- szín- ne- vek	fe- hér	fe- ke- te	pi- ros	zöld	sár- ga	kék	bar- na	ró- zsa- szín	li- la	na- ra- sár- ga	szür- ke
1.	2	+	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-
2.	3	+	+	+	-	-	-	-	-	-	-	-
3.	4	+	+	+	+	-	-	-	-	-	-	-
4.	4	+	+	+	-	+	-	-	-	-	-	-
5.	5	+	+	+	+	+	-	-	-	-	-	-
6.	6	+	+	+	+	+	+	-	-	-	-	-
7.	7	+	+	+	+	+	+	+	-	-	-	-
8.	8	+	+	+	+	+	+	+	+	-	-	-
9.	8	+	+	+	+	+	+	+	-	+	-	-
10.	8	+	+	+	+	+	+	+	-	-	+	-
11.	8	+	+	+	+	+	+	+	-	-	-	+
12.	9	+	+	+	+	+	+	+	+	+	-	-
13.	9	+	+	+	+	+	+	+	+	-	+	-
14.	9	+	+	+	+	+	+	+	+	-	-	+
15.	9	+	+	+	+	+	+	+	-	+	+	-
16.	9	+	+	+	+	+	+	+	-	+	-	+
17.	9	+	+	+	+	+	+	+	-	-	+	+
18.	10	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	-
19.	10	+	+	+	+	+	+	+	+	+	-	+
20.	10	+	+	+	+	+	+	+	+	-	-	+
21.	10	+	+	+	+	+	+	+	-	+	+	+
22.	11	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+

Megállapították, hogy mindegyik nyelvben van terminus

a fekete és fehér színekre. Ha egy nyelvben három alapszínnev van, akkor a fekete és fehér mellett a piros a harmadik, a negyedik a zöld vagy a sárga, az ötödik az előzőnek megfelelően a sárga vagy a zöld. A következő alapszínnev a kék, majd a barna, és végül tetszőleges sorrendben jelenik meg a nyelvekben a lila, a rózsaszín, a narancssárga és a szürke.

Az összes alapszínnevet figyelembe véve az alábbi hétfokozatú rendszert állították fel, melyben az egyes fokozatok az alapszínnevek megjelenésének sorrendjét jelölik (Berlin-Kay 1969:4):

I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.
fekete		zöld	sárga			lila
	piros			kék	barna	rózsaszín
fehér		sárga	zöld			narancssárga szürke

Egy első fokozatba tartozó nyelvnek tehát két alapszínneve van, a *fehér* jelöli a fehéren kívül az összes világos színárnyalatot, a *fekete* pedig a feketén kívül a sötét színárnyalatokat is, de a színnevek fókusza a fehér és fekete központjában van ugyanúgy, mint például az angol *white* és *black* színneveknek. Ilyen - két alapszínnévvel rendelkező - nyelv például a dugum dani, amely esetében a későbbi vizsgálatok kimutatták, hogy e színnevek a színjelölésen kívül hideg és meleg jelentést is hordoznak: *mili* 'fehér, meleg', *mola* 'fekete, hideg' (Kay-

McDaniel 1978:616-617). /Megjegyzendő, hogy hideg és meleg színekről a színtanok is beszélnek: "Hideg szín az olyan színérzet, amelynek színességét a spektrum rövidebb hullámhosszai, meleg szín pedig olyan színérzet, amelynek színességét a spektrum hosszabb hullámhosszai határozzák meg." (Nemcsics 1988:35)/

Bizonyos elméletek szerint a gyerekek is hasonló sorrendben tanulják meg a színneveket (Lyons 1969:430; 1977:246; Cruse 1977). A gyerekek színneveket először csak tárgyakhoz kötve használnak. Majd a már ismert színneveket a fókuszra - tehát a központi árnyalatokra - vonatkoztatva használják helyesen, a határok csak később válnak világossá. A színnévrendszer fejlődése pedig a színnevek használata - és nem megjelenése - szerint megfelel Berlin-Kay sorrendjének.

Berlin és Kay elmélete rendkívül nagy érdeklődést keltett, hipotézisüket a különféle nyelvészeti iskolák a szókészlet más területein is kipróbálták (Lyons 1977:246), és a színnevekkel foglalkozó tanulmányok nagy része választ ad arra a kérdésre is, hogy kapott eredményei mennyire vannak összhangban Berlin és Kay elképzelésével a színnévrendszerek kialakulásáról.

2.6. Az alapszínnevek

Berlin és Kay művének talán legtöbb vitát kiváltó része az alapszínnevek kiválasztása.

2.6.1. Paul Kay és Chad K.McDaniel tanulmányukban a színnevezés általános vonásait neurofiziológiai folyamatok eredményeként értelmezik. E folyamatok azok, amelyek meghatározzák a spektrum szegmentálását, ezért az alapszínneveket biológiai alapú szemantikai univerzáléknak tekintik (Kay-McDaniel 1978:611): "We present the lexical categorization of color as a paradigmatic example, not of the relativity of semantic structures, but of the existence of biologically based semantic universals."

Elméletük alapja, hogy a színek érzékelése az emberi szem háromféle színérzékelő csapsejtjével történik, melyek közül az egyik a fekete-fehér színeket érzékeli, a másik kettő pedig az ún. "ellenszínelmélet" (Nemcsics 1988:28) szerint a kék-sárga és a piros-zöld színekre reagál. E színek az alapkromatikus színek, az emberi szem valójában ennyi kromatikus színt tud érzékelni. Két alapkromatikus szín között pedig létezik egy másodlagosan származtatott szín, amelynek fókusza ott van, ahol egyenlő arányú a két szomszédos szín részesedése.

E neurofiziológiai tényeket a fuzzy-halmazelmélet három

elemi műveletével² kombinálva határozza meg Kay és McDaniel az alapszínneveket, és a Berlin és Kay által felállított elmélet az alapszínnevekről és azok megjelenési sorrendjéről ily módon is megerősítést nyer.

Az első fokozatok színnevei a hat elsődleges színkategória /fekete, fehér, piros, sárga, zöld és kék/ kombinációi, levezethetők a fuzzy egyesítés műveletével. Például a Berlin-Kay-féle rendszer első fokozatának *fekete* színnevét a fekete, zöld és kék színek egyesítéseként értelmezik. A fuzzy azonosság elve alapján kapják meg az ún. elsődleges alapszínneveket: a *fekete*, *fehér*, *piros*, *sárga*, *zöld* és *kék* színneveket. /Ez Berlin-Kay rendszerének első öt fokozata./ Az elsődleges színek metszetei adják meg az ún. másodlagos alapszínneveket: a fekete és sárga metszete a barnát, a piros és kéké a lilát, a piros és fehéré a rózsaszínt, a piros és sárgáé a narancssárgát, a fekete és fehér metszete pedig a szürkét.

Berlin és Kay elmélete az alapszínnevekről és azok megjelenési sorrendjéről tehát Kay és McDaniel megközelítésében is megerősítést nyer, de módosul is. A legfőbb változás az, hogy Kay-McDaniel elmélete szerint az alapszínneveknek három típusa van, és számuk tovább bővíülhet, hisz más elsődleges

2

A fuzzy halmazok között alkalmazható alapvető műveletek az egyesítés, a metszet- és komplementerképzés, mely műveletek a közönséges halmazelméleti műveletek természetes általánosításai, és ezen három műveletre alapozva megadhatjuk a további, szokásosan használt logikai műveleteket is.

színkategóriák is alkothatnak metszetet (Kay-McDaniel 1978:-641): "there is no apparent reason to believe that the process will not continue, extending basic color term lexicons beyond their present eleven terms."

Lehetségesnek tartják, hogy az orosz nyelv mutatja a következő fokozatot a színnév-evolúcióban, kialakítva a tizenkettedik alapszínnevet /голубой 'világoskék'/, mely a többi másodlagos alapszínnévhez hasonlóan felfogható primer színek /fehér, kék/ metszeteként.

Kay és McDaniel elméletének neurofiziológiai alapja jó magyarázatot ad az elsődleges alapszínnevekre, de a másodlagosak esetében mindenképpen kérdéses, hogy miért éppen ezek a színevek váltak alapszínnevekké, vagyis miért éppen ezen primer színek alkottak metszetet. Megemlíthető, hogy bizonyos elméletek szerint a piros és az összes primer szín metszetének meg kell előznie más elsődleges színpárokét, és a barna képezhető a piros és a zöld metszeteként is (Moss 1989:314-315). Ez megmagyarázná az összes másodlagos alapszínnév felbukkanását a *szürke* kivételével, sőt feltételezné, hogy a következő másodlagos alapszínnév a piros és a fekete színek metszete lesz, melyre Moss példaként említi a magyar nyelv *piros, vörös* szavait (Moss 1989:315).

Az elmélet tetszetős, azonban akár a *vörös* Mossnál vagy az or. *голубой* Kay és McDanielnél semmiképpen nem tartoznak e nyelvek legújabb színnevei közé, mint ahogy ezt a

színnév-evolúció elmélete feltételezné. Bár elképzelhetőnek tartom, hogy olyan színnevek váljanak idővel alapszínnevekké, melyek korábban nem tartoztak az alapszínnevek közé. Ez azonban megkérdőjelezi az egész elmélet vizsgálhatóságát, mivel a nyelvelmékekkel nem - vagy alig - rendelkező nyelvek esetében nem lehet megállapítani, hogy bizonyos színnevek mióta számíthatók alapszínneveknek. Sőt sok esetben az sem eldönthető, hogy egy-egy kromatoníma³ egyáltalán mióta használatos színnévként.

Mervis és Roth 1981-ben végzett kísérletükben a gyakorlatban ellenőrizték azt, amit Kay-McDaniel elméletileg felállított. Kísérleti eredményeik szerint a fuzzy halmazelméleti műveletek egyaránt eredményezhetnek alap- és nem alapszínneveket, tehát nem látnak összefüggést a színnevek "alapsága" és a fuzzy logikai operációk között (Mervis-Roth 1981).

2.6.2. Moss alapvető kérdésekre hívja fel a figyelmet a problémával kapcsolatban. Nem tisztázott, hogy a színnevek "alapsága" nyelvészeti avagy pszichológiai konstrukció-e, hisz Berlin-Kay nyelvészeti kritériumai közt is találunk egyet, amely az alapszínnevek pszichológiai jellegére utal: az alapszínnevek pszichológiailag "kiemelkedők" (2.5.1.). Vizsgálatok sora

3

Kromatoníma: Olyan színnév, amelynél a színnevezés alapjául szolgáló tárgy, jelenség és a színnév közötti kapcsolat még a mai nyelvhasználat számára is világos.

bizonyítja, hogy csupán e kritérium kapcsán mennyi nehézséggel találja magát szemben a kutató. (Moss 1989: 315-318)

Tisztázandó az is, hogy az "alapság" pszichológiai definíciói mikor értendők a színekre, és mikor magukra a színnevekre. Moss úgy véli, hogy az "alapság" három szintje különíthető el, ezek a fiziológiai, pszichológiai és a nyelvi szintek. Ezek közül a fiziológiai az elsődleges alapszínnevekre, a pszichológiai pedig a másodlagosakra jellemzőbb. A nyelvi szempontok ezzel szemben az alap- és nem alapszínnevek elkülönítésénél a leghasználhatóbbak. (Moss 1989:318)

2.6.3. Moss későbbi tanulmányában szerzőtársaival az alapszínnevek behaviorista szempontú elkülönítésére tesz kísérletet az orosz nyelv esetében. /Hasonló szempontú vizsgálatot már végeztek az angol és japán színneveken is./ Kísérleti méréseik legfőbb szempontjai a színmintákról való színmegnevezés reakcióideje, a színnevek használatának következetessége és stabilitása. A szerzők a behaviorista vizsgálatokat megfelelőnek tartják az alap- és nem alapszínnevek elkülönítésére az esetek döntő többségében, de egyedi kivételekkel ők is számolnak. (Moss 1990:326)

2.6.4. Mauno Koski a finn és közeli rokonnyelveinek színneveiről írott könyvében elfogadja Berlin és Kay alapszín-név-kiválasztási szempontjait, de fontos kiegészítéseket tesz a szerző. Bár Koski e szempontokat az általa vizsgált nyelvekre állapította meg, úgy vélem, használhatóak lehetnek más nyelvek

esetében is. (Koski 1983: 262-264)

1. Az alapszínnev terminus Koski szerint elsősorban nyelvi és nem szintani fogalom, tehát az elnevezés és nem pedig a szín tulajdonsága: "termin kriteerinkin täytyy olla kielellinen eikä väriopillinen." (Uo.:262)

Ezért lehetséges, hogy az ugyanazt a lila színterületet jelölő *fi.sinipunainen* és *fi.violetti* közül a nyelvi kritériumok miatt (vö. 2.5.1.) csupán az utóbbi alapszínnev.

2. Az alapszínnevek kiválasztásakor mindig figyelembe kell venni magát a vizsgált nyelvet is: "kriteeri on paitsi kielellinen, myös kielikohtainen". (Uo.:262)

Berlin és Kay első kiválasztási szempontjának /miszerint az alapszínnev "monolexéma"/ ellentmondva Koski elképzelhetőnek tartja, hogy az alapszínnev összetett szó legyen, ha nincs a nyelvben más, az adott színt jelölő alapszínnev. Például mielőtt a *fi.vihreä* elterjedt a zöld színt jelölő alapszínnevként, ezt a szerepet a *fi.ruohonpäinen* töltötte be /jelentése kb. 'fűszínű': *ruoho* 'fű' + *pää* 'fej'/. (Uo.:263)

3. Koski szerint az alapszínneveket minden nyelvhasználó ismeri és használja, jelentése mindenki számára magától érthetődő, és a színnev kapcsolata az alapszínnevérendszer más tagjaihoz egyértelmű.

4. Az alapszínnevek szintaktikailag ambivalensek, melléknévi és főnévi szerepben egyaránt előfordulhatnak.

5. Az alapszínnevek jellemző képzőiket bizonyos

feltételek mellett veszik fel. /A finnben például a szóképzés előfeltétele, hogy az alapszó - vagy annak gyöke - kétszótagú legyen: *puna-inen* 'piros', *punerva* 'pirosló', *punertaa* 'piroslik'./ (Uo.:264)

6. Az alapszínnevekkel alkotott szóösszetételekben az előtag jellemzően a szín értékét jelöli /fi.*vaaleanpunainen* 'világospiros', *syvänsininen* 'mélykék'/, vagy pedig olyan tárgy neve, melynek jellemző színe az adott alapszínnev /fi.*sinapinkeltainen* 'mustársárga', *yönmusta* 'éjfekete'/. (Uo.: 264)

7. Az alapszínnevek egymással összekapcsolódhatnak /fi. *sinipunainen* 'lila' (kék + piros), de nincs például **malvaturkoosi* '*mályva-türkiz'/. (Uo.:264) Koski ez utóbbi megállapítása véleményem szerint csak a spektrum szomszédos színei esetén helytálló /*zöldeskék*, *sárgászöld*, de nincs **kékes-sárga*, **pirosaszöld*/.

Akárcsak a témával foglalkozó többi kutató, Mauno Koski is megállapítja, hogy a "vitathatatlan" alapszínnevek mellett mindig akadnak olyan esetek, amikor a színnév "hovatartozását" nem lehet egyértelműen eldönteni.

Az alapszínnevek nyitott szemantikai mezőt alkotnak, és a mező tagjainak számbeli változása a nyelvek többségében bővülést jelent.

2.6.5. Kicsi Sándor András (Kicsi 1991: 50-53) a magyar nyelv alapszínneveit vizsgálva figyel fel arra, hogy a színnevek igeképzőinek megoszlása sajátos hierarchiát mutat, s e hierarchia

jól megmagyarázható Berlin-Kay hipotézisével.

A színnevekből képzett 'valamilyenné válik' jelentésű igék esetében az -ODIK képző használatos a *fekete*, a *fehér*, a *piros* és *vörös* alapszínneveknél, míg a további alapszínneveknél az -UL képző az általános: *feketedik*, *fehéredik*, *pirosodik*, *vörösödik* és kevésbé *feketül*, *fehérül*, *pirosul*, *vörösül*, de *sárgul*, *zöldül*, *kékül*, *barnul*, *szürkül*, *lilul* és nem **sárgodik* stb./. A további két alapszínnev Berlin-Kay rendszere szerint a rózsaszín és narancssárga színterületet jelöli, azonban nyelvi kritériumaik alapján a magyar nyelvben a *rózsaszínű* és *narancssárga* már nem tekinthető alapszínneveknek. Ezt alátámasztja az is, hogy e színnevek nem veszik fel egyik előbb említett képzőt sem: nincs **rózsaszínül*, **rózsaszínedik* vagy **narancssárgul*, **narancssárgodik*.

További képzőket vizsgálva e hierarchia akár tovább is finomítható. Az -ÍT 'valamilyenné tesz' képzővel való kapcsolhatóság szerint a *lila* az alapszínnevsor végére kerül, mert van *feketít*, *fehérít*, *pirosít*, *vörösít*, *zöldít*, *kékít*, *barnít*, *szürkít*, de **lilit* nem használatos.

Kicsi megfigyeléseihez hasonló jelenségre figyelt fel Kiefer (Kiefer 1983:139) a lengyel színnevekkel kapcsolatban. A lengyelben bizonyos színnevek csak körülírással fokozhatók, de a *bialy* 'fehér', *czarny* 'fekete' és a *czerwony* 'piros' két-féleképpen is fokozható, ami Kiefer szerint összefügg azzal, hogy éppen ezeknek a színneveknek a jelentése leginkább

poliszém. És e színnevek nagyfokú poliszémiája - véleményem szerint - összefügghet a szavak ősiségével, melyet Berlin és Kay vizsgálatai is alátámasztanak.

Kicsi tanulmányában megemlíti a magyar alapszínnev-rendszer azon jellegzetességét, hogy a piros színterületet két "alapszínnévnek tűnő" színnév /*piros*, *vörös*/ jelöli, azonban ezzel kapcsolatban csak annyit jegyez meg, hogy a *piros* "talán inkább", a *vörös* pedig "talán kevésbé" tekinthető alapszínnévnek.

Úgy vélem, e kérdés még további vizsgálatokat igényel. Az alapszínnev-kiválasztási szempontok szerint a Berlin-Kay-rendszer harmadik színneve vagy csak a *piros*, vagy csak a *vörös* lehet. A *vörös* a legtöbb magyar beszélőnél a *piros*nál sötétebb árnyalatot jelöl, így képezhető a piros és fekete primer színek metszeteként. Kay-McDanielt követve akár a magyar alapszínnev-rendszer legújabb tagjának tekinthetnénk, ha ez nem borítaná fel az elmélet kronológikus rendjét. (l. 2.6.1.)

2.7. A.P.Vasziljevics kutatásai

A színnév kutatás irodalmából megemlítendő még A.P.Vasziljevics 1987-ben megjelent könyve, mely tizenöt, különböző nyelvcsaládokat képviselő nyelv színnévrendszeréről ad átfogó jellegű összehasonlítást, és a szerző vizsgálati eredményeit összeveti Berlin és Kay elméletével.

Módszere különbözik Berlin-Kay módszerétől, mivel Vasziljevics nem az alapszínneveket vizsgálja, hanem minden gyakoribb színnevet, azaz azokat, amelyek legalább háromszor előfordultak az anyaggyűjtés során, illetve amelyeknek analógjait megtalálta a többi nyelv szótáraiban.

Tanulmányát különféle kísérletekre és statisztikai megfigyelésekre építi, ezek alapján megállapítja, hogy az európai nyelvek színnévrendszerei hasonlítanak egymásra a legjobban, függetlenül attól, hogy közös nyelvcsaládba tartoznak-e vagy nem. A többi vizsgált nyelvnél inkább a különbségek a jellemzőek mind egymással, mind az európai nyelvekkel összevetve őket. Berlin és Kay rendszerével összehasonlítva megállapítja, hogy az európai nyelvek mind e rendszer utolsó, VII. szintjén állnak, és ugyanakkor jellemző rájuk a színmező mind részletesebb tagolására való törekvés. Megállapítja még, hogy e tagolás függ a színmező kiválasztott területeitől is: míg a fekete, fehér, lila, narancssárga, barna és szürke színterületeket fedő szemantikai mezők kevésbé tagoltak, addig a piros, sárga, zöld és főleg a kék színterületek mutatják a legnagyobb változatosságot a szóképzésben.

Vasziljevics külön vizsgálja azokat a színneveket, amelyeknél a színnevezés alapjául szolgáló tárgy, jelenség és a színnév közötti kapcsolat még a mai nyelvhasználó számára is világos, ezeket kromatonímáknak nevezi. Több száz olyan tárgyat gyűjtött össze, amely több nyelvben is színnév alapjául

szolgál /például az arany, az ezüst, az ég, a hamu, a kávé stb./.
A kromatonímákat a szerző tíz csoportba sorolja, és e csoportok
szerinte egyben kronológikus fejlődési sort is jelentenek. A
színelnevezés alapjául szolgáló szavak így lehetnek:

1. természeti jelenségek /ég, tűz, hó/
2. növényzet /fű, levél/
3. állatok /medve, varjú/
4. gyümölcsök, zöldségek /citrom, meggy/
5. élelmiszerek /kávé, tej/
6. virágok /rózsa, orgóna/
7. drágakövek, fémek /rubin, arany/
8. emberek által létrehozott tárgyak /üveg, tinta/
9. színezők, festékek nevei /indigó/
10. összetett etimológiájú szavak /pl. ang. *Oxford blue*,
ném. *Tizianrot*/

A színnevek időrendiségét Vasziljevics az angol anyagon
vizsgálja, és megállapítja, hogy kapott eredményei megfelelnek
a fent ismertetett csoportosításnak: az 1-3. csoporthoz tartozó
színnevek a legrégebbiek, a 8-10. csoporthoz tartozóak pedig a
legfiatalabbak.

A megfigyelésekből még kiderül, hogy legkorábban az
ún. alapszínnevek jelennek meg, és az időben előrehaladva egy-

re gyorsabb a kromatonímák kialakulása, azaz főnévből színnév keletkezése.

Az azonos színterületet jelölő szavak csoportját összehasonlítva megállapítja, hogy a színek nyelvi megjelenésének sorrendje megfelel Berlin és Kay elméletének.

3. A SZÍN, A SZÍNÉRZÉKELÉS, A SZÍNELNEVEZÉS

3.1. "A szín fogalmán a magyar szóhasználat úgy a szembe behatoló sugárzást, mint ennek következményeként létrejött tudat tartalmát is érti." (Nemcsics 1988:30) Ez utóbbi a tulajdonképpeni színérzet, melynek megnevezései a színnevek.

3.2. A színek érzékelését az emberi retinában található csapsejtek teszik lehetővé. Jan Evangelista Purkine, cseh tudós már a múlt században felfedezte, hogy a szemben kétféle fényérzékelő sejt van, a pálcikasejtek és a csapsejtek. Ezek közül az előbbiek az ún. szürkületi látást eredményezik, az utóbbiak pedig a színlátást és éleslátást. (Forrai 1987: 272-273) Azonban e sejtek működésének és a színlátás folyamatának tökéletesebb megismerése századunk tudósainak feladata maradt, illetve marad. Ma már ismert, hogy a pálcikasejtek csak gyenge fényben működnek /ez a szkotopikus látás, melyben minden tárgy színtelennek tűnik/, a csapsejtek pedig nappali fényben /fotopikus látás/. A retinában háromféle csapsejt van, ezek különféle fényelnyelő fehérjéket tartalmaznak, ezért mindhárom fajta csapsejt másképpen reagál a színes tárgyakról visszaverődő fényre. Eszerint a csapsejtek háromféle fényelnyelési sávja a látható fény hosszú /piros/, közepes /zöld/, vagy rövid /kék/ hullámhosszú tartományába esik. A csapsejtek által elnyelt fény elektromos jelekké alakul át, melyek az agyba jutva meghatáro-

zott színárnyalat érzetét keltik. (Schnapf-Baylor 1987: 24-32; Nathans 1989: 24-32)

A színérzékelés folyamatát több tényező is befolyásolhatja. Így például a megvilágítás-erősség, hisz gyenge megvilágításnál csak a pálcikasejtek lépnek működésbe, tehát színmegkülönböztetés nincs, viszont az igen erős megvilágítás sem kedvező a színlátás számára, a színmegkülönböztető képesség ebben az esetben sem teljes. A színlátáshoz a közepes intenzitású megvilágítás az optimális. Jelentős befolyásoló tényező az ún. színkontraszt is. Következésképpen ugyanaz a szín ugyanabban a megvilágításban különböző színűnek tűnhet a színekörnyezettől függően.

A szín három fő tulajdonsága: a színezet, a világosság és a telítettség. A színezet a látási érzetnek az a jellemzője, melynek eredménye a színek /kék, zöld, sárga stb./ megnevezése. A világosság a színeknek a fehérhez és feketéhez való viszonyát jelzi, a világossági fok alapján beszélünk világos és sötét színekről. A telítettség pedig azt jelenti, hogy egy szín a vele azonos színezetű spektrumszín és e spektrumszínnel azonos világosságú szürke között hol helyezkedik el. A telítettség határozza meg, hogy egy színt élénknek vagy mattnak érzékelünk. A telítettség és világosság véges határok között változik, a színezet pedig önmagába visszatérő görbén, ez a színekör. (Nemcsics 1988:32-33)

A színmező geometriai ábrázolása térbeli testként a

legcélszerűbb, ez lehet hengerkoordináta-rendszer, gömb stb. Az általam választott ábra a "színgömb" egy metszetét ábrázolja, melynek tengelye a fekete-fehér tengely, felül található a fehér, alul pedig a fekete szín. A gömb felületén körben látható a színezet változása a spektrum sorrendjében. A világossági fok függőleges irányban változik: a gömb fehér vége felé a színek egyre világosodnak, a fekete felé pedig egyre sötétednek. A középponttól /ez egyben a szürke szín középpontja is/ a gömbfelszín felé erősödik a telítettségi fok. (1.sz. melléklet)

3.3. A színnevezés vizsgálatokor többféle tényezőt kell elválasztanunk. A fizika törvényei határozzák meg a lehetséges színek számát, ezt az ember által érzékelhető hullámhossz-tartomány lehetséges maximális részekre bontásával kapjuk meg. Minden színárnyalat egyértelműen kifejezhető a fizika nyelvén, de az emberi nyelvben ennyi színnevezés természetesen nincsen. Egyes elméletek szerint az ember akár több millió színárnyalatot is képes megkülönböztetni. Ez még nem nyelvi tényező, hisz mindet megnevezni nem tudja. Az már nyelvi tényező, hogy a szinte végtelen számú színárnyalatból rengeteget tud körülírni, és nyelvenként változóan néhány színnevet lexicizál. (Szabó 1988: 43-44; Kicsi 1988: 43-44)

Az összes színárnyalat közül legjobban az ún. primer színek különülnek el: ezek a piros, a sárga, a zöld és a kék. Ezeket ős-színeknek is szokták nevezni, mivel e színeket az ember fejlődésének legkorábbi szakában már névvel jelölte.

(Nemcsics 1988:34) /Ez természetesen nem mond ellent Berlin és Kay elméletének, hisz a két alapszínnévvvel rendelkező nyelvek fekete és fehér színnevei valójában sötét és világos jelentésűek./

4. A VOGUL NYELV SZÍNNEVEI

Az uralisztikában a finn és közeli rokon nyelveinek színelnevezéseiről készült monográfia ezidáig a legátfogóbb és legrészletesebb tanulmány e témakörben (Koski 1983, recenzálta: Vaba 1987 és FU 1984:157-158). E könyvön kívül csupán néhány írás foglalkozik a szókészlet ezen területével. I.V.Tarakanov 1975-ös tanulmányában az udmurt nyelv állatszínneveit vizsgálja, 1990-ben megjelent írásában pedig az udmurt színneveket a komi, mari és mordvin színelnevezésekkel veti össze (Tarakanov 1975, 1990). A.N.Rakin a permi nyelvek színneveit gyűjtötte össze, és vizsgálta meg őket eredetük szerint. Bár Rakin Berlin és Kay elméletét nem ismerte (tanulmányában legalábbis nem említi), hipotézisüket megerősítő eredményre jutott: a permi nyelvek legősibb színnevei 'fekete', 'fehér', 'piros', 'zöld', 'sárga' és 'kék' jelentésűek (Rakin 1990). Semjakin két publikációjában foglalkozik a színek elnevezésének kérdéseivel a nyenyec és szelkup nyelvek példái alapján (Semjakin 1959, 1960). Futaky István 1981-es írása pedig a finnugor nyelvek ősi színelnevezéseit tanulmányozza (Futaky 1981.).

Kuznyecova-Helimszkij-Gruskina szelkup nyelvtana a szelkup színnevek ismertetésekor összehasonlítást tesz a vogul színnévrendszerrel is (Kuznyecova 1980: 23-27). Az egyetlen, eddig megjelent tanulmányt, amely a vogul színnevek összefog-

láló elemzésére vállalkozik, M. Katzschmann készítette (Katzschmann 1977, ismertetése: Katzschmann 1979). Dolgozatában Katzschmann az északi vogul nyelvjárás minden, színre emlékeztető szavát vizsgálja, így például - tőlem eltérően - szerepelnek nála az 'arany', 'ezüst', 'havas', 'fényes' stb. jelentésű szavak is. (Én Berlin és Kay elméletéhez kapcsolódva az általuk megállapított 11 alapszínterületet jelölő színjelnevezéseket vizsgálom.) Katzschmann az összegyűjtött színnevek gyakorisági vizsgálatát végzi el 18 "tárgykör" szerint. Nála szereplő tárgykör például a "természeti jelenségek köre", "épület és részei", "ruha", "élelem", "növények", "állatok" stb. A színnevek gyakorisági mutatójából - talán már nem meglepő módon - az derül ki, hogy a leggyakrabban használt (tíz tárgykör felett szereplő) színnevek a fekete, fehér és piros színterületet jelölik.

Tanulmányomban a vogul nyelv színneveit vizsgálataimhoz Munkácsi és Kannisto gyűjtéséből (VNGy I-IV; WogVolk. I-VI), Kálmán Béla szöveggyűjteményeiből (ChrestVog; WogText), egy Sesztalov által - az 1-4. osztályos vogul anyanyelvű iskolások számára - összeállított olvasókönyvből (Sesztalov 1987), egy 1989-ben megjelent 1. osztályos vogul olvasókönyvből (Bukvar 1989), és a vogul szótárakból, szójegyzékekből gyűjtöttem össze. Lehetőségem volt 1990. őszén egy hetet Turkuban töltenem, ahol Kannisto kéziratos szótári feljegyzéseiből egészíthettem ki anyagomat (Kannisto). Gyűjtésemet a mai nyelvállapot vizsgálatával igyekeztem teljessé tenni, mivel 1991-

93-ban több vogul anyanyelvű személyt kérdezhettem meg nyelvük általuk ismert színneveiről (4.12). Ily módon a felhasznált korpusz részben a századforduló táján gyűjtött népköltési szövegek, amely szövegekben talált színnevek nagy része az újabb forrásokban már nem szerepel. Hasonlóan, az újabb forrásokból összegyűjtött színnevek némelyike a népköltési szövegekben és - a többnyire azokon alapuló - szójegyzékekben, szótárakban nem található meg.

E fejezetben a színneveket a Berlin-Kay-rendszer felosztásában és sorrendjében vizsgálom. Így a tárgyalt színterületek a fekete, fehér, piros, sárga, zöld, kék, barna, szürke, narancssárga, rózsaszín és lila.

Egy-egy színterülethez több színnév is tartozhat. Ebben az esetben eljárásom a következő:

a, A mai nyelvállapot színneveinek a vogul nyelv köznyelvi szótáraiban (BalVahr, Romb, RombKuz) és az újabb szövegekben (Bukvar 1989, ChrestVog, Sesztalov 1987, WogText) megtalálható színneveket tekintem.

b, Az a, csoport színnevein kívül vizsgálom:

- a folklórszövegekben többször is (azaz egynél többször) előforduló színneveket

- azokat a szavakat, melyek színnévi jelentése másodlagos, de a vizsgált anyagban többször (azaz egynél többször) szerepeltek színnévként

- azokat a színneveket, melyek használata lexikálisan kötött /ilyenek például az állatszínnevek/.

Nem foglalkoztam azokkal a szavakkal, melyek színnévi jelentéssel a felhasznált korpuszban csak egyszer fordultak elő. /Ilyen volt például a *sõrni* 'arany', mely a lozvai nyelvjárásban 'fehér, sápadt' jelentéssel is szerepel a WogWört.-ben (WogWört. 563), de a szó 'fehér' jelentésére sem szövegekben, sem más szótárakban nem találtam példát./

A színnevek vizsgálatokor az alábbi elveket követtem:

- A színnevek nyelvjárási alakjait a WogWört. szerint adom meg. A szótár felépítését követve a szögletes zárójelben található alak Kálmán Béla Munkácsi lejegyzésétől eltérő északi nyelvjárási átírása. Ha a szó nem található meg a WogWört.-ben, akkor az alakot a forrás szerint közlöm. Kannisto vogul és a DEWOS osztják adatait Gulya János fonematikus átírása szerint adom meg (Gulya 1973).
- A nyelvjárások rövidítése - a vogul szakirodalom többségének megfelelően - németül szerepel, ez vonatkozik az egyéb - nem vogul - nyelvi adatokra is. Ha egy vogul szó előtt nincs a nyelvjárás jelölve, akkor az adott szó az irodalmi nyelvi (északi nyelvjárási) változat.
- A szócikkek elején a színnév nyelvjárási alakjai, jelentése (jelentései) szerepelnek, majd példamondatok következnek előfordulásukra a folklór szövegekből.

Feltüntettem a szavak összetételekben való előfordulását, képzett alakjait. Ezután következik a színnevek etimológiai vizsgálata.

4.1. Fekete

A vogul köznyelvi szótárak egy 'fekete' jelentésű szót tartalmaznak: *СЭМЫЛ*. 'тёмный, чёрный'. A folklórszövegekben a fekete szín jelölésére előfordulnak még a *piti* 'fekete' és *pāŋk* 'piszok, korom, fekete' szavak is.

4.1.1. *sēmäl*

Az egész vogul nyelvterületen használt szó, jelentése 'fekete, sötét': N K *sēmäl* [*sēmäl*], LM LU P *šēmäl*, T *šřmäl* (WogWört. 541).

N *jāŋk* *χulaχ sēmälj* 'jēm̄timē, us ti joxtēs. '...egyszerre csak megjött a hófehér holló feketére változva.' (VNGy I.3); Jk. *ät mōñs sēmäl witōp jā*. 'Öt fekete vizű vogul folyó.' (WogText.178) Jk. *sēmäl suj pättatna jälilölsäm* 'sötét erdő mélyére mentem.' (WogText.162)

Összetételekben: N *sēmäl χalēn*: 'fajdkakas', *sēmäl sosiγ* 'feketeribiszke', LM *sēmäl šäm-käu* 'pupilla', *šēmäl-uj* 'hód', *šēmäl-wüt* 'tinta', LU *šēmäl-khâr* 'fekete' (WogWört.541), N

sēmālpjγ 'tämänvuotinen poikanen', LO *šēmlpυjk* 'mustapää /koiran nimi/ (Kannisto), *сэмылоспа*, К *сэмәлӧсп*, *сэмәл-харп* 'смуглый' (BalVahr.110), 'тёмный', *сэмылхарпа* 'серый, чёрно-бурый, бурый, смуглый' (RombKuz.116), *сэмлыг емтавангкве/нангкунгкве* 'чернеть (Romb. 343); igei származékai: *сэмлатангкве* 'потемнеть, почернеть' (RombKuz.116), N *sēmi* 'megbarnul, lesül a /napon/' (WogWört.541)

A szó etimológiájával már sokan foglalkoztak. Paasonen egyeztetése szerint a szó finnugor eredetű: syrj. *šym*, *šim*, *sym*, *šim* 'rost', *sym-*, *šim-* 'rosten', permW *šym-*, *šim-*'rost', *šym-*, *šim-* 'rosten', permO *šim-* 'rosten'; wotj. *šjn-* 'rosten'; ostj.N *samy* 'rost'; wog.N *sēmēl*, ML *šemel* 'schwarz', К *simil* 'rost', *šemel* 'schwarz, dunkel', Т *il-semus* 'es wurde rostig', К *tâu-sēmwēs* 'id.'; ung. *szenny* 'schmutz'; tscher.O W B *šimū* 'schwarz, dunkel', mord.M *šāmeń*, *šānem*, E *čēmeń* 'rost'; fi. *hämäy*, *hämärä* 'dunkel, dämmerig, dämmerung'; estn. *hämär* 'dunkel, trüb, düster, dämmerung'; fi. *himeä*, *himmeä*, *simeä* 'dunkel, trüb' (Paasonen 1918:125). Ugyanez az egyeztetés található a KESzK-ben is, mely finnugor alapszóként egy **šymä* alakot rekonstruál (KESzK 258). Az egyeztetésnek ellentmondanak a mai megfelelések szókezdő mássalhangzói, mivel a balti-finn és mordvin szavak *š, az obi-ugor szavak pedig *š folytatásait mutatják. /A zürjénben a szókezdő š későbbi fejleménynek tűnik, az utána következő palatális magánhangzó

hatására palatalizálódhatott az *s*./ I.A.Nyikolajeva az etimológia balti-finn és permi tagjait fogadja el, és jukagír alakokkal egyezetteti (Nyikolajeva 1988:86). A legújabb finn etimológiai szótár szerint pedig a fi. *hämärä* balti-finn eredetű, deskriptív árnyalatú szó, és minden további egyeztetése téves (SSA 207).

A fent szereplő egyeztetések vogul adataiban véleményem szerint két vogul szó található: a nyelvjárásokban *s* ~ *š* megfelelést mutató 'fekete' jelentésű, és a minden vogul nyelvjárásban *s* hanggal kezdődő 'rozsa' jelentésű szó. Ez utóbbi zürjén jövevényt: N *simi*, LM LU P *simël*, K *sēmël* ~ *sēmél*, T *semël* 'rozsa' (WogWört. 547) < syrj. *sim* 'Rost' (SyrjLehnw. 150; UEW 758). Ugyanezen zürjén szót az oszt-jákok is átvették: ostj.Ni. *samā* 'Rost' stb. (DEWOS 1342, Rédei 1985:211).

A 'fekete' jelentésű vogul *sēmäl* eredete ily módon tisztázatlan, a színnév az újabb etimológiai szakirodalomban nem szerepel. Az mindenesetre megállapítható, hogy a nyelvjárási szókezdő *s* ~ *š* megfelelés a szó ősi eredetére utal. Mivel a szót a vogul alapszínnév-rendszer tagjának tekinthetjük (vö. 5.4), a Berlin-Kay-féle hierarchia is e színnév ősi voltát támasztja alá.

4.1.2. *pit*

Az északi nyelvjárásokban a *sēmäl* mellett ritkán a *pit* is előfordul 'fekete' jelentéssel: N *pit* ~ *piti* 'fekete' (WogWört.

444), /még/'sötét' (WogText.285). A szó csak folklórszövegekben fordul elő, a mai nyelv nem használja, a vogul nyelv köznyelvi szótáraiban sem található meg.

N *sēmēl sāχip pit-χinēn man ti tēweu* 'fekete subájú fekete járványvész emészt ím bennünket' (VNGy II.352); *piti pasāñ jelpiñ tāl* 'fekete fényű szent év' (VNGy II.352)

Összetételekben: *pit χin* 'himlőjárvány' (WogWört.444), *pit-tōrām* 'Unterwelt', *pit-tēlp* 'geronnenes Blut, dunkelrot' (WogText. 285).

A *pit* osztják jövevényt: ostj.V DN *pěγtā*, O *puti* 'schwarz' > wog.N *pit*, *piti* (UEW 882). A magyar *fekete* szó is rokon az ugor szavakkal, az ugor alapalak: **pγkkə-ttə* 'schwarz' (UEW uo.). Tehát a vogulban is kellett lennie ugor eredetű 'fekete' színnévnek, mely később kiveszett a nyelvből, majd jövevénytájként újra átkerült az osztjából.

4.1.3. *pāŋk*, *paŋkəŋ*

A N *pāŋk*, LM *poāŋk*, LU *pāŋk*, P *poāŋkh*, T *pāŋ* ~ *pēŋ* 'korom, piszok, mocsok' szónak a tavidai nyelvjárásban 'fekete' jelentése is volt: T *pāŋ lu* 'schwarzes Pferd' (WogWört.413). A szó possessiv képzővel ellátott alakja a folklórszövegekben már több nyelvjárásban 'fekete' jelentésű: N *pāŋkiŋ* [*pāŋkəŋ*], LM *poāŋkəŋ*, K *poāŋkhəŋ* 'piszkos, fekete' (WogWört. uo.).

T *štmäl βār pāχt*, *pār η βār pāχt štmäl ént'šχθ* *ilkäläl*.
'Am Rand eines schwarzen Fichtenwaldes, am Rand eines dunklen Fichtenwaldes geht ein schwarzer Alter hin und her.'
(WogVolk. IV.395); N *pāñkiñ sispä jelpiñ mā joli-pälèn jolä ūsän!* 'A fekete hátú szent föld alá ūzd alá!' (VNGy II.318)

A szó eredete tisztázatlan. Munkácsi helytelenül a magyar *fekete* szóval egyeztette (Munkácsi 1895:257). Lewy az óind *pañka-* 'Schlamm, Schmutz' alak átvételének tartotta (Lewy 1927: 90-93). Joki ugyanezen óind szó tárgyalásánál már nem említi a vogul átvételt (Joki 1973:129), Korenchy sem szerepelteti e színnevet a vogul nyelv iráni jövevényszavai között. A későbbiekben az etimológiai szakirodalomban a szó nem szerepel.

4.1.4. Egyéb, 'fekete' jelentéssel is előforduló szavak, kifejezések

4.1.4.1. Csak lovak színét jelöli a P K *vāranke*, TJ *βoronχ*, KU *βornk*, P *βornkō*, So. *βoronkā*, KM *βārnk* 'fekete /lól', amely orosz átvétel a többi lószínnévhez hasonlóan: < or. *БОРОНКО* 'hollófekete ló' (RussLehnw. 266).

4.1.4.2. Állatnevekhez kapcsolódik az északi nyelvterület *šoräs* 'fekete' szava is: N *šoräs-uj* 'fekete nyuszt', *šoräs-oχsar* 'fekete róka' (WogWört. 601). Ezen állatnevekben - a *šēmäl-uj* 'hód', *wiγār-uj* 'coboly' elnevezésekhez hasonlóan - a színnév

az, ami meghatározza az egyedet. N *šoräs-oxšer milpä sorni, šoräs-oxšer tulpä sorni, sēm̄l uj-sāw sāt vārtāk ūnlilēn*. 'fekete rókaprém-süveges aranyos, a fekete rókaprém-galléros aranyos, a fekete nyusztbőrből való hét szőnyeget ülod.' (VNGy II.321) A fenti idézet *sēm̄l uj-sāw* 'fekete nyusztbőr' kifejezésében a *sēm̄l* színjelölő jelzőként, és nem pedig egyedet meghatározó előtagként szerepel, amit megerősít az a tény is, hogy e versben többször szerepel a *wiγir uj-sāw* 'vörös nyusztbőr' jelzős kifejezés is, így a *sēm̄l* a szövegben a *wiγir* ellentétpárja.

Munkácsi szerint a szó talán az északi osztják *šoräs-χo*, 'Kaufmann' előtagjának átvétele, hisz ezek az állatok prémjük miatt becses árucikkek voltak (VNGy II.560).

4.1.4.3. A VNGy-ben előforduló N *ēlāñ nār* 'fekete Ural' /N *ēlāñ nār, nūsāñ nār sisēmt* 'fekete Ural-bércem, tarka Ural-bércem hátán' (VNGy II.279)/ jelzős szerkezet *ēlāñ* 'fekete' szava a WogWört. szerint bizonytalan értelmű, a köznyelvben elő nem forduló alak: N *ēlāñ* '?fekete', '?tarka' (WogWört.65).

Az osztjákban is előforduló hasonló kifejezés (ostj. *ñōsēñ keu, alāñ keu*) valószínű költői szólásként maradt fenn, melynek valódi jelentését már Munkácsi közlője sem tudta. Munkácsi a syrj. *alkös* 'geneigt, abschüssig' és a *völgy* szavunkkal egyezteteti a wog. *ēlāñ* szót, így a jelzős szerkezet jelentése szerinte 'meredékes Ural' lenne (VNGy II.0523).

A DEWOS szerint a szó az ostj.DN Ko. *itāñ, Š etāñ*,

Kaz. *ełāη* 'bunt' átvétele (DEWOS 95). A szóvégi *-η* valószínűleg melléknévképző. Az osztják szótárakban csak a képzett alakok találhatók meg, azonban Kannistonál szerepel a *wog.N ēīa* 'Muster, Stickerei', melynek *-η* képzős alakja szintén 'bunt' jelentésű (WogVolk. VII.27). Így a vogulba vagy átkerült a szó képző nélküli alakja is az osztjából (mely forma ott nem maradt fenn, és nem is jegyezték le), vagy pedig szóelvonás történt. Megjegyzendő, hogy Munkácsi adatközlője is a következőképpen magyarázta a kérdéses sort: "Az Uralbérc ékes: olyik köve fekete, olyik fehér, másik tarka; a tarka voltáért mondják *hūsāη*-nek, a fekete voltáért *ēīāη*-nek." (VNGy uo.) Valószínűnek tartom, hogy az idézett sorban a két jelző egymás szinonímája.

4.1.4.4. A Kálmán-féle szövegekben egy helyen szerepel a *lotəχ ospa* kifejezés a fekete szín jelölésére: *lotəχ ospa samiγ* 'szénfekete szempár' /*lotəχ* 'szén'; *ospa* 'színű' (WogText.-126).

4.2. Fehér

A vogul nyelv köznyelvi szótárai szerint a 'fehér' jelentésű szavak a *янҕк* és *войкан*, illetve állatok színére a *нярав* használatos (Romb.18). Balangyin-Vahruseva szótára szerint, mely az északi nyelvjárás kondai szómegfeleléseit is feltünteti, a kondai nyelvjárásban a fehér színt a *сăйрəн*, *сăўрəн* szó jelöli, a *К йаҕк*, *йаҕх* csak 'jég' jelentésű (BalVahr.152).

4.2.1. *jāŋk*

A szó megtalálható minden nyelvjárásban, jelentése 'jég, fehér, hófehér': N *jāŋk*, LM *joāŋk*, LU *jāŋk*, P *jāŋk* ~ *joāŋk*, K *jāŋk* ~ *joāŋk*, T *lāŋ* (WogWört. 148). A szó színnévi használata az északi vogul szövegekben jellemző, a középső és déli nyelvjárásokban ezzel szemben a *sairiŋ* használatos 'fehér' jelentéssel (4.2.3.).

N *jāŋk* *χulaχ sēmeli' jēmtime* 'hófehér holló feketére változva' (VNGy I.3); N *jāŋk-saxiŋ ne juw-salti* 'fehér subás nő bejön' (WogText.78)

Összetételekben: N *jāŋk puŋk* 'őszhajú ember' (WogWört.148), LO *iāŋhol kūtuw* 'листая собака' (Kannisto), *янкхарпа* 'беловатый' (RombKuz. 164), *янгкыг емтантангкве*, *янгкыг нангквантангкве* 'белеть', *янгкыг сартантангкве*, *янгкыг варантангкве* 'белить' (Romb.18)

A wog. *jāŋk* finnugor eredetű, az alapalak **jāŋe* 'Eis', az eredeti fgr. *-ŋ-ből az ugorban *-ŋk- fejlődött (UEW 93). 'Fehér' jelentés a rokon nyelvekben nem alakult ki, a vogulban a szó színnévi jelentése feltehetően a nyelv önálló életében jött létre.

4.2.2. *wojkan*

A N *vojken* [wojkan], LM *väjken* 'fehér, fényes' (WogWört.731), /még/'светлый' (BalVahr. 24) az északi nyelvterületen ismert. /Munkácsinál még a közép-lozvai nyelvjárásban is szerepel./

N *wojkan witap tēpəŋ ās*, *wojkan witap χūləŋ ās*. 'Fehér vizű táplálékos Ob, fehér vizű halas Ob.' (WogText.98); N *voikēn taiļiņ sāt χum kwonēl ti sāļtsēt*. 'Fehér ruhás hét férfi lépett most be kívülről.' (VNGy I.76)

Összetételekben: N *vojken-tārēm* 'Égatyá', *vojken-uj* 'nyű', LM *vojken-ūr* 'tej' (WogWört.731), LO *βojkānkolasnāñ* 'vehnäleipä', So. *βojkanāŋn* 'kivinäätä' /fehér + áll: az összetétel a nyuszt jellegzetes torokfoltjára utal/ (Kannisto), *туйт хурип войкан* 'белоснежный', *войкан атпа* 'белокурый', *войкан самахвтас* 'белок /глаза/' (Romb.18), *войкан пункуп* 'белокурый, седой' *войкан ракт* 'известь' (BalVahr.24), *войкан колас пум* 'пшеница' (RombKuz.24)

A szó eredete tisztázatlan, az etimológiai szakirodalomban nem szerepel. Szintén az északi nyelvjárásban található egy homoním alak: *vojken* 'gúnya, daróc' (WogWört. 731). Elképzelhetőnek fártom, hogy e szavak etimológiailag összefüggnek egymással, a világos árnyalatú anyag elnevezéséből színbeli hasonlóságon alapulva egy 'világos, fehér' jelentésű színnév

létrejöhett. Ezt alátámasztja az is, hogy Kálmán Béla szerint a *jāŋk* 'hófehér'-rel szemben a *wojkan* jelentése 'fehér, szürkés-fehér' (WogText. 322). A szó hangalakja zürjén eredetét sejtet, szóbelseji *-jk-* hangkapcsolat csak a vogul zürjén jövevényszavaiban található: pl. *ōjka* 'öregember, férj', *pojka* 'imádság, könyörgés', *sājkali* 'felébred, kijózanodik'. Megerősíteni látszik a zürjén átvételt az a tény is, hogy a szó csak az északi vogul nyelvterületen ismert. Azonban a zürjén szótárak nem tartalmaznak olyan szót, melynek az átvétele lenne a vogul *wojkan*.

Az osztjákban és a nyenyecben viszont vannak hasonló alakú, a 'gúnya, daróc' jelentéssel összekapcsolható jelentésű szavak: ostj.O. *wijká* 'Filz' (DEWOS 1572), jur. *вѣйка* 'szürke, durva posztó, elnyűtt posztóruha' (Tyerescsenko 59). Az osztjákban a szó az orosz, nyelvjárási *свѣтка* átvétele. Felvetődik az a lehetőség, hogy a vogulok az osztjából köcsönözték e szót, és az első szótagbeli magánhangzó labializálódhatott a szókezdő *w-* hatására. Azonban az ostj. *wijká* alakot csak az O. nyelvjárásban jegyezték le, ezért nem tartom valószínűnek a vogul szó osztják eredetét.

Feltételezésem szerint tehát a vogul *wojkan* színjelentése a 'gúnya, daróc' jelentésből alakult ki. Hangalakja alapján a szót zürjén átvételnek vélem. (Esetleg összefügghet az orosz *войлок* 'nemez, filc' alakkal, melyet tehát zürjén közvetítéssel vehettek át a vogulok. E feltevés valószínűségét azonban gyengíti az a tény, hogy az orosz szó zürjén átvétele esetén

szóbelseji *-lk-* hangkapcsolatot váránk.) A vogul szó szónévi *-n-*je feltehetőleg melléknévképző.

4.2.3. *sairiŋ*

A *sairiŋ* 'fehér' a középső és déli területeken ismert: P *sairiŋ*, K *sájrëŋ* ~ *sájrŋ*, T *sajraŋ* ~ *sájrãŋ* (WogWört.515), Jk. *söjran*, *sájrən* (WogText.299).

Jk. *õs-jã sájrən wirãtnal* 'az Ob fehér vízből' (WogText.178); Jk. *tũjt wãjp õlnã söjran sãpxãn jã nãlat* 'hóhoz hasonló fehér homokú folyófokok' (WogText.160); T *sojtã ux khom sairãñ taçlãl mẽskëtim tõñsi*. 'Az erdőben egy ember fehér sapkával öltözködve áll.' (VNGy IV.402)

Összetételekben: P *sairiŋ-mowëš* 'fehérenemű', *vuj-añšux sairŋ-khãr* 'medvezsír', K *sájrëŋ-oxsër* 'sarki róka', *sájrëŋ-sãu* 'porcelán', *sájrëŋ-tõrëm* 'a főisten megszólítása' /vö. N *vojken-tãrëm* 'Égatyá'!, T *sajraŋ-khãr* 'rubel', *sajraŋ-sol* 'fehér agyag', *sajraŋ-ušlam* 'fehérenemű' (WogWört.515)

A *wojkan*-hoz hasonlóan a szürke világosabb árnyalatait is jelölheti: Jk. *sájrən lq* 'Schimmel', *sájrən pãŋk* 'Graukopf' (WogText.299), K *сãйрән пãŋкãп*, *сãйрән пãŋкãп* 'бело-курый, седой' (BalVahr.24).

A szónévi *-ŋ(-ãŋ, -iŋ)* feltehetőleg possessiv képző, amely a feltételezett -akár igei, akár névszói - *sair-* alapszóhoz járult. A tavadai nyelvjárásban ezen alapszónak igei származéka is ismert:

T *sairémål* 'megfehéredik', *il-sairémål* 'elsápad' (WogWört. 515). A szó összefügg az osztják KoP *sajrat-* 'bleichen /Leinwand/' alakkal (DEWOS 1300), amely vélhetően átvétel a vogulból, mivel az osztj. *sajrat-* csupán Paasonennél található meg, ő is csak a kondai terület egy helyén /Kamenskije/ jegyezte le.

Korábban egyeztették az osztj. *sur* 'grau' és a *szürke* szavunkkal, illetve szamojéd alakokkal /jur. *sear* 'weiss', motor. *kyr* 'id.', taigi *kyrr* 'id.'/ (MUSz 329, Munkácsi 1893:92, Halász 1893:275). Azonban az egyeztetések hangtani okokból nem fogadhatók el, az újabb etimológiai szakirodalomban már nem szerepelnek.

4.2.4. *nāraw*

A szó az északi nyelvjárásokban ismert: N *nāraw*, *nārāw*, *naraw* (Steinitz 1959:440), jelentése 'fehér, szürkés-fehér', állatok - többnyire rénszarvas - színére használatos, embernél a haj szőke színét jelöli (WogText.274). A folklór szövegekben többször szerepel a *jāŋk* 'hófehér'-rel szembeállítva 'szürkésfehér, fehéres' jelentéssel.

N *nāraw at χāptä*, *jāŋk at χāptä ti pūχsanä* 'fehéres öt rénökrét, hófehér öt rénökrét azzal megfogta' (VNGy IV.169); N *nāraw sāt jāŋk χāpt* 'fehér hét hószínű rénökrét' (VNGy IV.141)

A *n̄araw* nyenyec jövevénytiszó: jur. *няравей* 'очень белый': *няравей ты* 'оленъ очень белой масти с едва заметным тёмным оттенком' (Tyerescsenko 356). A vogul használathoz hasonlóan a nyenyecben is a szõr, toll, haj fehér, szürkésfehér árnyalatait jelõli. Esetleg összefügg a jur. *няра* 'kiszáritott, tisztított rénbõr, irha' szóval (Semjakin 1959:19). A wog. *n̄araw*-ot Steinitz is említi a vogul nyelv szamojéd jövevénytiszavai között (Steinitz 1959:440), azonban Kálmán Béla a *n̄ar* 'csupasz, kopasz, sima' szó (< syrj.) továbbképzett változatának tartja (WogWört. 356).

Mivel az északi nyelvjárás réntartással, a rének tulajdonságaival stb. összefüggõ szavai zõmmel nyenyec jövevénytiszavak, így a *n̄araw*-ot is bizonyossággal tarthatjuk a nyenyec *няравей* átvételének.

4.3. Piros

A piros színt jelõlõ szavak a *wiγar* és *kēlp*, mindkettõ jelentése 'vér, piros', de míg a *kēlp* a vogul köznyelvi szótárak szerint e színterület élénkebb, addig a *wiγar* a sötétebb árnyalatait jelõli: *выгыр* 'красный, бордовый, рыжий' (RombKuz.28), *кēлп*, *кēлуп* 'алый, ярко-красный' (uo.43).

4.3.1. *wiγər*

A szó megtalálható minden vogul nyelvjárásban: N *wiγir* ~ *vīr* [*wiγər*], LM *wuir* ~ *wur* ~ *ur*, LU *ōr*, P *vuir* ~ *vüir* ~ *vuir* ~ *vur*, K *vīr*, T *ūr*, jelentése 'vér, vörös' (WogWört.726). A WogWört. szerint a tavidai nyelvjárásban csak 'vér' jelentésű, itt a *khār* szóval alkotott összetétel szerepel színnévként: T *ūr-khār* 'piros'. Kannisto lejegyzéseiben azonban előfordul a tavidai szövegekben is nem összetételben 'piros'jelentéssel: T *ūr-kōlāη kom*, *ūr-kōll meškattm* '/geht/ ein Mann im roten Kittel, mit einem roten Kittel bekleidet' (WogVolk. IV.395).

N *wiγr tōr pinəm xūram āγi* 'vörös kendőt kötött három lány' (WogText.106); N *wiγir puipä tip-xārxei* 'vörös farú harkály-[sereg]' (VNGy I.117)

Összetételekben: N *wiγir-pil* 'ribiszke', N *wiγir-uj* LM *wuir-uj* 'coboly' (WogWört.726), N *βiγrpäsīγ* 'aivan nuori poron vasikka', KU *βarmāl* 'красная смородина', LO *βiγrpunjk* 'punapää' /koiran nimi/, LU *βūr-kār*, *ūr-kār*, 'красный', TJ *βūrrok*, *ūraraχ* 'punaviini' (Kannisto), *выгыр пайтуп* 'румяный', *выгырхарп* 'коричневый' (BalVahr. 27), *выгырнув-харпа* 'розовый', *выгрыг ēмтункве* 'покраснеть' (RombKuz.28)

A szó finnugor eredetű, eredeti jelentése 'vér', s a vér színéről alakult ki a vogulban a színnévi jelentés. /Hasonló jelentésfejlődés ment végbe a magyarban is: *vér* + *-s* melléknév-

képző > véres, majd szóhasadással vörös./ A finnugor alapalak *wire (UEW 576).

Az UEW szerint idetartozó kondai igei alakok /KU *wärtmät-*, KM *wärämt-* 'sich röten (der Himmel beim Auf- und Untergang der Sonne)' a Munkácsi-Kálmán szótárban és Kannistonál is (WogVolk. VII.72) a N *vort ~ vört*, LM *värt (~ vert)*, P *värt (~ vört)*, K *värt* 'a fa kemény, vöröses része' szó igei származékaiként szerepelnek (WogWört.737), s hangtanilag és jelentésstanilag is valószínűbb ez, mint a *wiγar* szóhoz való kapcsolásuk.

4.3.2. *kēlp*

A N K *kēlp*, LM *kēlp ~ kelp*, LU *kelp* 'vér, piros' szó a déli nyelvjárásokban nem található meg. Az *-η* (*-èη*, *-iη*) melléknévképzős alakjai is hasonló jelentésűek: N *kēlp-iη ~ kēlpèη*, LM *kēlpèη*, P *kēlp-iη* 'véres, piros' (WogWört. 204). A vogul köznyelvi szótárak szerint a szó színnévi jelentése 'алый, ярко-красный'.

N *kēlp japək χasmiñ lãñχ èlal ti χassèmtilem* 'Vörös selyemként húzott utamat ím tovább kezdem húzni.' (VNGy III.299); N *kēlp lè'in sawā kiwèrne sältäps* 'belebújt vörös evet bőrébe' (VNGy I.142); Jk. *kēlp χólt lãtjem mätar-te kēli* 'valami pirosan csillogó látszik' (WogText.162)

Összetételekben: LU *kelp-khar* 'piros' (WogWört.204),

N *sēmal-kēlp* 'barnászörös' (WogText.252), So. *kēlp lējn* 'красная белка' /kesäinen, ei kelpaa mihinkään/, *kēlpāyi* 'красная корова', *kēlppil* 'viinimarja', V *kēlpāχšər* 'красный лесенок', *kēlpkar* 'rot' (Kannisto), *келппил* 'смородина', *келпхарп* 'тёмно-красный' (BalVahr.36), *келпыг олунгкве* 'алеть' (Romb.14); igei származékai: *келаяңкве* 'алеть (о закате)', *келлаңкве*, *келлуңкве* 'красить' (BalVahr.36)

Eredetét tekintve a szó összetartozik az ostj.Ni. *kātə*, Kaz. *kāŋ* 'Blut, Beerensaft (rot)' szavakkal, az obi-ugor alapalak *k l- lehetett (ObugrVok.148). Lehtisalo és Collinder egyezteteti e szavakat az ostj.N *hāštəp*, S *hattəp* 'Blut' alakokkal, melyek azonban az első szótag veláris magánhangzója miatt nem tartoznak ide (Lehtisalo 1928:134; FUV 33). Az UEW feltételesen egyezteteti az obi-ugor szavakat a lp N *gielo*, *gillum-* ~ *gillu-* ~ *gillum-*, *gillum* 'clot of coagulated blood' és a jur OP Nj *šelw* 'hart getrocknetes Blut' szavakkal (UEW 134). /Ez utóbbival rokon a ngan. *šéb'bi* 'a vér alvadása' (Mikola 1976:88)./

Nem hiszem, hogy az obi-ugor szavak közös eredetűek lennének a lapp és szamojéd szavakkal, ez utóbbiak a pontos jelentésbeli megegyezés miatt egy 'megdermedni, megalvadni' jelentésű ige származékainak tűnnek. /ld! lp. *giellot* 'become coagulated' (Nielsen 96), *hiellyot* 'erstarren, gerinnen, steif werden' (Lagercrantz 304), *šktili* 'hyytynyt veri' (Itkonen 555)./

Tehát obi-ugor eredetűnek tartom a wog. *kēlp* szót, melynek osztják megfelelői ma is élnek a Ni. és Kaz. nyelvjárá-sokban. A vogul szó szóvégi *-p* -je a *-pa/pä* *-p* melléknévkép-zővel azonos. Bár e képző rendszerint összetett jelző második tagján szokott megjelenni, ritkán előfordul egytagú kifejezése-kben. (Szabó 1904:450)

4.3.3. Egyéb, 'piros' jelentéssel is előforduló szavak

4.3.3.1. A N *nērp*, LM *närp* ~ *närēp* (WogWört. 338) /Kannistonál a kondai dialektusban is: KU *nērəp*, KM KO *nērp* (WogVolk. VII.218)/ szó jelentése elsősorban 'festék, szín', de színnévi, 'piros' jelentése is megtalálható Kannisto és Munkácsi feljegyzéseiben. Kannisto lejegyzései szerint olyan festéket jelent, melyet vörösre égetett téglából készítettek, és ezzel festették a nyilak szárát /KU/ és a bőrt is /LO/ (Kannisto). A szó possessiv képzővel ellátott alakja is használatos: N *nērp̄iŋ* ~ *närpiŋ*, LM *närp̄eŋ* 'festett, piros' (WogWört. 338).

N *tot* *χosa βól alipält närp̄βināmā ōli*. 'Dort oberhalb der Langen Flussstrecke ist eine Rötelgrube.' (WogVolk. I.198); N *nērp̄iñ ālp̄el sartim pasännē tū ta ūnttuwäsēm*. 'A színes festéssel mázolt asztalhoz ültettek ím oda.' (VNGy IV.282)

Összetételekben: So. *nērp̄ŋleŋpa* 'Hecht /mit ockerrotem Schwanz: beim Bärenfest gebrauchte Benennung/ (WogVolk. V.300), So. *nērp̄ŋospa χum* 'punakka mies' (Kannisto)

A szó osztják jövevényt: Kr. *nerəp*, Kaz. *nerəp*, Ber. *nerip* 'Farbe, rötlicher Kreidestein, aus dem durch Schleifen Farbstoff hergestellt wird /Kr./, Blut des Bären /Kaz./' (DEWOS 1013).

Hasonló jelentésfejlődés ment végbe a N *ālp* ~ *ālep*, LM *ālep*, P *ālp*, K *wālem* ~ *oālem* 'festék, piros' szónál is (WogWört. 385): 'festék, szín' > 'piros'. A szó zürjén átvétel: < syrj. *alipa* 'Firnīs', Ud. *ālip*, V *ālipa* 'лак, олифа, Firnis' / < russ./ (SyrjLehn. 93). A vogul alak színnévi jelentése csupán a WogWört.-ben adatolt, folklórszövegekben, illetőleg egyéb szótárakban csak 'festék, szín' jelentéssel szerepel. Hasonlóképpen csak a Munkácsi-Kálmán szótárban szerepelnek a N *χār*: *ās-χār* 'arcszín, pirosság', *āsiri-χāriŋ* 'pirosposzsgás' kifejezések (WogWört. 107-108).

4.3.3.2. A Munkácsi lejegyezte népköltési szövegekben a N *vort* ~ *vört*, LM *värt* ~ *vert*, P *värt* ~ *vört* 'a fa kemény, vöröses része' szó igei származékának *-i* névszóképzővel, illetőleg *-ém* igenévképzővel ellátott alakjai színnévként is előfordulnak: N *vorti* 'napégette, barna, vörös' (WogWört. 737); *vorti* 'vöröslik' (Szilasi 157).

N *vortēm nīlā saji* 'tül saste'it 'vereslő négy medveszemfog abból terem' (VNGy I.125)

4.4. Sárga

A vogul köznyelvi szótárakban 'sárga' jelentéssel a *вошьрам, вошьрамхарп* szerepel. A szó a magyar *sárga* színnévnél jelentősen nagyobb területet fed a színmezőből, a sárga árnyalatokon kívül jelöli a zöld világosabb árnyalatait is, de jelölheti például a rénszarvas vöröses-barnás színét is. A folklór szövegekben szerepel még a *kasm* 'sárga' színnév is.

4.4.1. *wośram*

A déli nyelvterület kivételével minden nyelvjárásban megtalálható a szó: N *vośrēm ~ vośérēm [wośram]*, LM *vaśérēm ~ kwaśérēm*, LU *kwaśérēm*, P *vāśérēm*, K *vośérēm ~ vośérme*; jelentései: 'epe, zöldessárga, vörösesbarna' (WogWört. 740). A Rombengyjeva-Kuzakova szótár szerint a *вошьрам* jelentése 'epe, keserűség', és a *харп* utótaggal alkotott összetétel használatos színnévként: *вошьрамхарп* 'жёлтый' (RombKuz. 26). Ezzel szemben Balangyin-Vahruseva szótárában a *вошьрам* 'жёлтый' mellett a *вошьрамхарпа* jelentése 'желтоватый' (BalVahr.26).

Jk. *wáśram tus-pɔŋp irtaš-jäp* 'sárga szakállú Irtis bátyó' (WogText. 178); N *vośrēm punpā kit ujim jāren jānγi ālmei*. 'Vörösbarna szőrű állatomnak ereje nagy.' (VNGy IV.6); P *kōt nē, sōt nē keššmlaxtna bośärm boŋakasuntkōla*. 'die elende

grüne Mündung einer /Fell-/Räuchergrube von sechs Frauen, von sieben Frauen.’ (WogVolk. V.181)

Összetételben: *восьрамхарпа* ’желтоватый’
(BalVahr.26)

A *wošram* obi-ugor eredetű, eredeti obi-ugor alakja **wačârem* lehetett / ~ ostj. V K *wačârim*, Trj. *wăčârem*, DN *wătârem*, Ko. *wõtârim*, Ni. *wõřem*, Kaz. *wõšrem*, O *wašram*/ (ObugrVok. 190).

A WogWört.-ben a wog. *wošram* igei származékaiként feltüntetett alakokat /N *vošërtaχti* ~ *kwošërtaχti*, LM *kwäsërtaχti* ~ *kwašërtaχti*, P *kwašërtaχti*, K *kwâškërtaχti* ’éget, ég, csíp, csípős íze van’ (WogWört. 740)/ az UEW a magyar *keserű* szóval egyezteteti, és hangtani okokból nem tekinti egybetartozónak a *wošram* ’sárga’ szóval (UEW 861).

A szó eredeti jelentése ’epe’ lehetett, s ebből fejlődtek ki a további jelentések: ’epe’ > ’epe színű’ > ’zöld, zöldessárga, sárga’; ’epe’ > ’epe ízű’ > ’keserű, keserűség’ /konkrét értelemben/ > ’keserű, keserűség’ /absztrakt értelemben/. A színnévi jelentések kialakulása azon - a természeti népek számára egyértelmű - megfigyelésen alapult, hogy a növényevő állatok /pl. halak/ epéje zöld, a húsevőké pedig sárga.

Hasonló jelentésfejlődésre több nyelvben is találunk párhuzamot /ld. fi. *viha* (Joki 1973:346)/.

4.4.2. *kasm*

Csak a folklór szövegekben fordul elő a N *kasm*, LM P *kāšm*, K *kāsēm*, T *kēšē·m* 'sárga' szó (WogWört. 198).

N *kasman japak säml mā*, βιγρ *jārmak šuñiq mā ōlāmīā*. 'gelbe Seide schwarze Land, das wie rote Seide überreiche Land ist.' (WogVolk. IV.13); N *kasm talēxpā porīkwē tēlēm* 'egy sárga virágú /csúcsú/ kóró termett' (VNGy I.33)

Összetételekben: N *kasm-tāwlep* 'роньжа', T *kēšē·m-určīχ* 'tengelice', LM *hāmreχ sim-kāšm* 'a tojás sárgája' (WogWört. 198), So. *mōñi kīβer kāssāmute* 'ua.' (Kannisto); igei származékai: N *kasmi* 'sárgul', N *kasēmli ~ kāsēmli*, F *kāšēmli* 'sárgít, sárgára fest', LU *kəšmlāχti*, K *kāsēmlayχti* 'sárgállik', LM *kāšēmtaχti*, T *kāšēmtēχt* 'sárgul' (WogWört.198)

Steinitz a szót az urwog. **kěš-* 'räuchern': LO So. *kos-* 'ohn Flamme brennen' *kassml-* 'räuchern', So. *kasm-* 'rauchig sein rauchen', LO So. *kasām* 'gelb' (Steinitz 1955:151) igei participiumának tartja: **kěšām* 'gerauchert, gelblich, gelb', mely ige eredetét tekintve - Steinitz szerint - összetartozik a **kūš-* 'glimmen' szóval (Steinitz 1955:288). Hontinál urwog. **kāšām* alak szerepel ostj. **kěčām*: DN *kěčām* 'Russ'; DN *kěčan-* 'rauchig werden', Trj. *kěčmata-*, Ni. *kāšmatt-*, Kaz. *kāšmān* 'räuchern'. Az obi-ugor alapalak **káčām*/**kěčām* (ObugrVok 145).

Az UEW a vogul igei alakot finnugor eredetűnek tartja, és egyezteteti a fi. *kyte-* 'verdeckt brennen, glimmen, glühen, schwelen' és ostj. V *kõč-*, DN *kõč-*, O *kus-* 'glühen, glimmen, ohne Flamme brennen' szavakkal. Finnugor alapszóként **kiče-* (*küče-*) alakot rekonstruál (UEW 153). /Korábban Toivonen egyeztette a magyar *kozmás* szóval is (Toivonen 1933:137), azonban a TESz ezt már elveti (TESz II. 599)./

F. Mészáros az obi-ugor szavakat a magyar *kese* 'weissgelb, fahlhaarig' színnévvel véli etimológiailag összetartozóaknak, és egy ugor **käčm*- tövet feltételez (F. Mészáros 1990). A szavak egybetartozását hangtanilag megindokolja, a szemantikai összefüggéseket azonban nem vizsgálja, pontosabban egyértelműnek véli, az ugor **käčm*- jelentését nem kísérli meg rekonstruálni. Az osztjákban 'sárga' jelentéssel nem találkozunk (illetőleg a múlt századi gyűjtők az északi osztják nyelvterületen jegyeztek fel ilyen jelentést, ez azonban átvétel a vogul szoszvai nyelvjárásából: PB *kasm* Reg. *käsm* 'gelb' < wog. So. *kasam* id. (Dewos 590)). A vogul színnév szóvégi *-m*, *-am*-je igenév-képzőnek tűnik, a jelentésfejlődés az alábbi lehetett: 'megégett, izzott' > 'megégett színű' > 'sárga'. E jelentésfejlődés alapján feltételezhető, hogy a *kasm* színnév a sárga színterület sötétebb, barnás árnyalatait jelölte.

A mai vogul és osztják képviseltek közös előzményeként egy 'megég, izzik, füstöl' jelentésű ige rekonstruálható, amelyből a *kasm* színnév már a vogul nyelv önálló életében

alakult ki. Véleményem szerint nehezen képzelhető el, hogy ezen igei alapjelentésből a magyar nyelvben 'sárgásfehér, fakó' jelentésű - főképp állatok színére használt - színelnevezés fejlődött volna ki. (A legújabb magyar etimológiai szótár szerint sem valószínű a *kese* ugor eredeztetése (Ew.Ung. 741).)

E.A.Kuzakova a Felső-Konda vidéke toponímáiról írott tanulmányában szerepel egy *kasim jā* 'желтая река' folyónév, és a szerző szerint az elnevezés alapjául a folyó színe és íze(!) szolgált. A *kasim* szót Kuzakova így elemzi: *kas* 'sárga', *-im* melléknév-, esetleg melléknévi igenévképző. (Kuzakova 1987:120)

4.5. Zöld

A zöld színt a *wošram* (4.4.1.) szón kívül a *nārpum āspā* összetétel jelöli. A köznyelvi szótárak ez utóbbi alakot tartalmazzák 'zöld' jelentéssel.

4.5.1. *nār, nārpum āspā*

Az összetétel tagjai: *nār* 'nyers, friss', *pum* 'fű' és *āspā* 'színű' /*ās* 'szín, felszín' + *pā* nomen possessoris képző/, így jelentése valójában 'friss fűszínű'. A köznyelvi szótárakban szereplő formák: *нярппумоспа, няртпумоспа* (Bal-Vahr.69), *нярппум хурип /хури* 'alak, kép' + *-п* nomen

possessoris képző/ (Romb.96.). Ezen alakokban a *nār* szónak *-p* illetve *-t* denominális nomenképzővel ellátott formái szerepelnek.

A folklór szövegekben a *nārpum āspā* alak nem szerepel, csupán a szó jelzői előtagja található meg 'zöld' jelentéssel.

N *nār jiw āṛim* 'zöld fa nem volt ott' (VNGy II. 118.); N *pāl lōptām χāles, pāl lōptām iñ nār* 'falevelem egyik fele elhervadt, falevelem másik fele még zöld' (VNGy III.117.); P *nār pum kāmkā rāši pōul kānnā narṭkati* 'a zöld fű, mint selyemmente terül a falu terére' (Trócsányi 444)

A wog.N *nār~nār [nār]*, LM *nār~noār~nār*, LU *nār~nār*, P *nār~nār~nār*, K *nār~noār~nār*, T *nār~nār* 'nyers, friss, zöld /növény/, nedves' (WogWört.356) homonímája a N *nār~nār [nār]*, LM *nār~noār~nār~nār*, LU *nār~nār*, P *nār~nār~nār*, K *nār~noār~nār*, T *nār~nār* 'csupasz, kopasz, sima' (WogWört.356) szónak, mely eredetét tekintve átvétel a zürjén nyelvből (SyrjLehn. 127). A WogVolk. szójegyzéke a két szót egy szócikkben tárgyalja: LO. So.*nār*... 'nackt, roh, kahl' (WogVolk. VII.229).

A szó etimológiáját többen is vizsgálták, és jelentéseit többnyire a felhasznált forrás szerint adták meg, különválasztva illetve egybevéve a 'nyers, friss' és 'csupasz, kopasz' jelentéseket. Fedotov (Fedotov 1965:262) cseremiszi, votják és zürjén megfeleltetések mellett a magyar *nyers* szóval egyeztetni a 'nyers, friss' jelentésű vogul szót, Nyíri (Nyíri 1964:420) pedig *nyár* 'aestas' szavunkkal. Kálmán Béla a WogText.-ben még egy

szóként veszi a homoním alakokat, és zürjén átvételnek tartja (WogText. 273). A WogWört.-ben azonban már külön szerepelnek, és csak a 'csupasz, kopasz' jelentésű szónál utal a szótár a zürjén eredetre (WogWört.356).

A szó megtalálható az osztjákban is, szintén ugyanezekkel a jelentésekkel (KT 630; DEWOS 1076). Rédei a 'csupasz, kopasz' jelentésű obi-ugor szavakat zürjén átvételnek tartja, és szemantikai okokból elkülöníti a 'nyers, friss' jelentésűeket. Honti ez utóbbiakat obi-ugor eredetűnek tünteti fel: **nār*: wog. **nār*: TJC *nār*, KU KM KO *nōr*, P *nōr*, VN *nōr*, VS LU LM *nōr*, LO So. *nār* 'roh' - ostj. **nārəγ*: VVj. *nārəγ*, Trj. J *nārəγ*, DN Ko. *nārə*, Ni. *nārə*, Kaz. *nār*, O *nār* 'id.' (ObugrVok. 172).

Úgy vélem, a szó etimológiája további vizsgálatokat igényel. Egyrészt a szemantikai elkülönítést nem tartom indokoltnak. A zürjénben a szó főképpen bőr, irha jelzőjeként szerepel, s ebben az összefüggésben egy 'csupasz' > 'nyers' jelentésfejlődés könnyen elképzelhető. Így az obi-ugor példák esetében sem feltétlenül homoním alakokkal kell számolnunk, hanem egy szóval. Másrészt a zürjén átvételnek pedig az a tény mond ellent, hogy a kérdéses szó az egész vogul és az egész osztják nyelvterületen elterjedt, ráadásul mindkét jelentéssel.

Dolgozatom témáját tekintve mindenesetre megállapítható, hogy a színnévi jelentés előfeltétele - azaz a 'nyers, friss' jelentés, mely a növénytakaró jelzőjeként szerepel - csupán a:

obi-ugor nyelvekben alakult ki. 'Zöld' jelentéssel minden vogul nyelvjárásban találkozunk, és több osztják nyelvjárásban is elszórtan az északi, a déli és keleti nyelvterületen /Ni., Kaz., O., Vj., Kr. - (DEWOS 1076)/. Az ostj. Vj. és Kr. nyelvjárásokban a vogul *nār-pum āspä*-vel megegyező szerkesztésmód is előfordul: ostj. Vj. *nārəγ-pam kōrasəw*, Kr. *nārə-pum oxtep* 'grasgrün' (DEWOS 1077).

Feltételezhető, hogy a színnévi jelentés már az obi-ugor alapnyelvben is létezett. De nem lehet kizárni azt a lehetőséget sem, hogy a színnévi jelentés az obi-ugor nyelvek külön életében alakult ki, hisz a 'nyers, friss /növénytakaró, fű/' > 'zöld' jelentésfejlődés annyira egyértelmű /hasonló pl a magyar *zöld* szó jelentésfejlődése is < oszét *zäldä* 'alacsony fűfajta' (TESZ III.1197)/.

A Kannisto és Munkácsi lejegyezte népköltési szövegekben a *nār-pum āspä* összetétel nem fordul elő, de megtalálható a gyűjtők szótári feljegyzéseiben az északi nyelvterületen. Az újabb szótárak, szövegek ezt az alakot tartalmazzák 'zöld' jelentéssel: N *lūpta joli-pält nār-pum ospa poriγpan-ēkwa ünli* (WogText. 144).

A színnév jelentése a vizsgált szövegek alapján megfelel a magyar *zöld* jelentésének, csupán Kannisto kéziratos hagyatékában talákoztam 'zöld'-től eltérő jelentésekkel: KO *nōrpumka r* 'viheriä, sininen', N *nārpumtān* 'keltainen lanka'.

4.6. Kék

A kék színt a vogul nyelvben az *atərχari* jelöli. A középső és déli nyelvjárásokban megtalálható a or. *синий* 'kék' átvétele is: LM *śiñi* ~ *śiñej* ~ *siñi*, LU *siñiη*, P *siñi*, K *siñej*, T *śiñej* 'kék' (WogWört. 595); a folklór szövegekben és a vogul köznyelvi szótárakban azonban ennek nincs nyoma.

4.6.1. *atərχari*

A 'kék' jelentésű *atərχari* összetétellel a folklór szövegekben nem találkoztam, a szó az újabb szövegekben, vogul nyelvtanokban és a köznyelvi szótárakban szerepel.

N *atərχari törəm, rēγəη χōtalākwe* 'A kék ég, a meleg nap' (Sesztalov; WogText. 112); N *ēlan posti atər nōr* 'messzire világít a kék Ural' (Sesztalov; Wogtext. 120); N *Этипāлар хōвт товыт палт выгыр, атырхарпа, восьрам лāмпочкат пēламлāсыт*. 'Este a fenyőfa ágain piros, kék, sárga lámpácskák gyulladtak ki.' (Bukvar. 1989:71)

A szó előtagja az N *atər* [*atər*], LM LU P K *ätər*, T *ätir* 'tisza, derült (idő, égbolt)' (WogWört. 56). A szó megtalálható az osztjákban is: VVj. *etər*, Trj. J *ätər*, DN Ko. Ni. O *etər* 'klar', az obi-ugor alapalak **ətər* lehetett (ObugrVok. 130). Az obi-ugor szót Joki középíráni átvételnek tartja (Joki 1973:260),

azonban Korenchy nem említi a vogul nyelv iráni jövevényszavai között.

A szó utótagja a N χ ari, LM *khar* 'égbolt' jelentésű szó (WogWört. 83), így az *at̄arχari* összetétel eredeti jelentése 'tisza, derült égbolt'. A χ ari - véleményem szerint - etimológiailag azonos lehet a N χ ar, LM *khar* 'kéreg, felület, szín' szóval (WogWört. 82), mellyel hangtanilag megegyezik, és egy 'felület' > 'ég felülete' > 'égbolt' jelentésfejlődés is logikusan feltételezhető. Ily módon a szóvégi magánhangzó az *-i* denominális nomenképző, mely kifejezhet valamivel való ellátottságot, állandó jegyet (Szabó 1904:443). A szó feltehetően összefügg az ostj. Ko. Niz. χ ār̄, Kaz. χ āri 'grüne od. rötliche Haut auf der Innenseite der abgezogenen Birkenrinde' alakkal (DEWOS 547), mely vélhetőleg átvétel a vogulból, mivel a vogullal érintkező nyelvterületeken található csak meg, és ugyanez a jelentés megvan a vogul nyelvben is: N χ ariη-sās 'vastag, vörös belsejű nyírhéj' (WogWört.82; Kannistonál a K és P nyelvjárásokban is: WogVolk. VII:125).

Felvetődik az a lehetőség is, hogy a wog. *at̄ar* 'derült, tisza (égbolt)' szóhoz a χ ar utótag a 'szín' jelentéssel kapcsolódott, így az *-i* possessiv képzővel a szó jelentése 'derült éghez hasonló színű' lenne. A feltevést erősíti, hogy e χ ar szó több színnévben is szerepel (vö. 4.1.1, 4.3.2, 4.7.1, 4.9, 4.10). Ezt sugallja Rombangyejeva vogul nyelvtanának a képzett melléknevekről írott fejezete is, ahol e szót a wog. \bar{n} ar *pum-āspā*

'zöld', *sēmalχarpa* 'sötét, szürke' színnevekkel együtt elemzi, és az utótagokat az *ās*, *χar* 'szín, felület' jelentésű szavak melléknévképzővel ellátott alakjaiként értelmezi. Azonban nála szerepel mind az *atərχari*, mind az *atərχarpa* alak, jelentéskülönbséget is tulajdonítva a kétféle melléknévképzőnek: *атырхари* 'голубой', de *атырхарпа* 'синий' (Rombangyjeva 1984:73).

Úgy gondolom, hogy az *atərχari* eredeti jelentése a 'derült égbolt' lehetett. Ezt alátámasztják Kannisto kéziratos hagyatékának ilyen adatai, mint LO *atərχariospa*, So. *ātərχariηospa* 'taivaan sininen' (Kannisto). Ha a *χari* utótag itt 'színű' jelentésű lenne, sem még egy *-η* possessiv képzőt nem venne fel a hasonló szerepű *-i* után, sem ugyanazzal a jelentéssel az *ospa* 'színű' utótagot.

Feltételezem, hogy az *atərχari* - *atərχarpa* 'голубой-синий' színnévpáros kialakulása századunkban történhetett, talán az irodalmi nyelv kialakításának (szótár- és tankönyvkészítések) munkálatai - befolyásolva az orosz két 'kék' színnevétől - hozhatták létre, hasonlóan a *sēmalχarpa* 'szürke, barna', *wośram-wiγərχarpa* 'narancssárga' színnevekhez.

A népköltési gyűjteményekben sem az *atərχari*, sem az *atərχarpa* nem szerepel, a kék korábbi kifejezési lehetőségeihez talán e, Kannisto által lejegyzett példák állhatnak közel: LO *atərχariospa*, So. *ātərχariηospa*, KU *ātərošəp*, KM *ātərasp* (Kannisto).

A vizsgált szó használata többnyire megfelel a magyar *kék* színnévnek. A felhasznált szövegekben a Bukvar fent idézett példáján kívül csupán Sesztalovnál fordult elő a szó, nála az ég színén kívül jelöli a folyó, a hó, az Ural, a gáz lángjának színét, költői szóhasználatban az északi tavasz, az északi haza, az égen futó rénszarvasok jelzője (Sesztalov 1987; WogText).

4.7. Barna

A folklór szövegekben 'barna' jelentésű színnév csak olyan szerepel, mely állatok barnás árnyalatait jelöli. Az újabb forrásokban és köznyelvi szótárakban található, barna színt is jelölő szavak jelentésmezője eltérő, a barna más színterületekkel is érintkező árnyalatait jelölik. Ezek részben a *sēmāl* 'fekete' színnévből képzett összetételek, illetve a Rombangyejeva szótáraiban előforduló *χariη sās ospa* kifejezés (RombKuz. 234; Romb. 115), és az állatok színére használatos *χopsat* 'barna, sötét'. Ez utóbbi a vizsgált anyagban zömmel 'sötét' jelentéssel szerepel, ezért a szót a sötét színterület szavainál tárgyalom.

4.7.1. *sēmālχarpa, sēmālospa, sēmāl-kēlp*

A *sēmālχarpa, sēmālospa* színnévek előtagja a *sēmāl*

'fekete', az utótagok pedig a *χār, os* 'szín, felület' jelentésű szavak *-pa* possessiv képzővel ellátott alakja. Így e színnevek jelentése a tagok szerint 'fekete /feketéhez hasonló/ színű'. A szótárakban megadott jelentések az alábbiak: *сЭ́МЫЛХАРПА* 'серый, чёрно-бурый, бурый, смуглый' (RombKuz. 117), *сЭ́МЫЛОСПА* 'смуглый' (BalVahr. 110), 'тёмный' (RombKuz. 116). Hasonló szerkesztésmóddal több színnévnél is találkozunk (*atārχarpa, wośramwi-γārχarpa*). A vizsgált szövegekben csupán a *sēmālχarpa* színnév előfordulására találtam példát.

Нау войкан сахин сЭ́МЫЛХАРПА сахил пЭ́НТЫЛ-МЕН. 'A fehér bundádat barna bundával cseréljük fel.' (Sesztalov 1987:93); *Туи ййв товыт сЭ́МЫЛХАРПАТ* 'Nyáron az ágak barnák' (Sesztalov 1987:93)

E színnevek csak az újabb forrásokban szerepelnek. Azonban arra több példa is található, hogy a *sēmāl* 'fekete' szó jelöl olyan árnyalatot, mely inkább tartozik a barna színterületbe, mint a feketébe: *сЭ́МЫЛ сЭ́ЛЫ СОВ* 'fekete rénszarvasszőr', *сЭ́МЫЛ у́й* 'medve: fekete állat' (Sesztalov 1987: 12; 72), *N χōtahn sēmliγ kotərtaχtasət* 'a napon barnára sülte' (WogText. 74), *N sēmi* 'megbarnul, lesül a napon' (WogWört. 541).

Tehát a *sēmāl* színnév jelentésmezője nagyobb, mint például a magyar *fekete* színnévé, a feketén kívül jelölhet más, sötétebb árnyalatokat is. A szóval alkotott *sēmālχarpa, sēmālospa* összetételek újabb keletkezésűnek tűnnek. (Megjegyzendő,

hogy a magyar *barna* szónak is van némely nyelvjárásban 'fekete' jelentése.)

Csak szótárban szerepelnek a *выгырхарп, К келпхарп* 'коричневый, рыжий' (BalVahr. 27) és a *sēmāl-kēlp* 'barnásvörös' (WogText. 252) összetételek, melyek a barna szín vörössel érintkező árnyalatait jelölik.

4.7.2. *χariη sās ospa*

A *χariη sās ospa* (RombKuz.234; Romb.115) összetétel elemei a következők: N *χariη-sās* 'téli, vörös nyírhéj' /*χariη* 'kérges' (l. 4.6.1.), *sās* 'nyírhéj' /, *ospa* 'színű'. A szó jelentése tehát 'téli, vörös nyírhéjhoz hasonló színű', így feltehetőleg a barna színterület élénkebb, vöröshez közelítő árnyalatait jelöli, és a kérgétől megfosztott nyírfa színére utal, akárcsak az alábbi közmondás: *sēriγ-wōriγ sām̄t wiγar nujiη χum lūli - sās̄e nujim χāi*. 'Sötét erdő zugában vörös posztós ember áll. - Kérge hántott nyírfa!' (WogText. 78) Szerkesztésmódja megegyezik a *nār pum̄i ospa* 'zöld' színnévvel. A vizsgált szövegekben példát e színnév használatára nem találtam.

4.7.3. 'Barna' jelentésű állatszínnevek

Munkácsi és Kannisto anyagában barna jelentésű színnév csak olyan található, mely lovak színét jelöli.

P *karkapunp joms luum* 'mein braunhaariges gutes Pferd' (WogVolk. VI.93); TC *ñemās kiñētkām āʼʼs pāl āʼʼs* 'Ein gutes dunkelbraunes Pferd hatte und hatte ich' (WogVolk VI.90)

E színnevek a többi lószínnévhez hasonlóan orosz átvételek: wog. *karāj (lū)*, T *kārāj* 'карая (лошадь)' < russ. *карий*; K *kārke (lq)*, P *karkapunp luum* 'карая лошадь' < russ. *карко* (RussLehnw. 169); So. *kiñetka*, K *kāñatke*, P *kintka luβ* 'braunes Pferd' < russ. *гнедко* (RussLehnw. 166).

A WogWört.-ben található N *purkā*, P *purke lū*, K *pörke lq* 'sötétpej' (WogWört. 483) Munkácsi gyűjtésében egy felsőlozvai táncénekekben szerepel, szövegbeli jelentése 'rókaszőrű', tehát inkább vörösesbarna színt jelöl: N *vīr tūr-χul ale'im...purkāj* *lāwilēm* 'Ha vörös kárászt fogok...rókaszőrűnek nevezem' (VNGy IV. 269). A szó szintén átvétel az orosz nyelvből > russ. *бурка, бурко* (RussLehnw. 212).

4.8: Szürke

A vogulban a szürke szín jelölésére több szó is ismeretes, e színnevek használata azonban lexikálisan kötött, azaz vagy a haj őszes színét, vagy pedig állatok szürkés szőrzetét jelölik. Az előbbi csoportba tartozik a *sūli*, *sūliŋ* és a *wōtim*, illetve a csak folklórszövegekben előforduló *χāus*, az utóbbiba pedig a *χāpsāt* és a folklór *sōlim* szava.

4.8.1. *sūli, sūliŋ*

A szó a vogul szótárak szerint a haj őszes, szürkés színét jelöli: N *sūl* ~ *sūli*, LM *sul*, LU *šul* ~ *šūl*, T *čöl* 'ősz (haj)', melléknévképzővel ellátott alakja is 'ősz' jelentésű - N *sūliŋ sūləŋ*....(WogWört.605) A vogul köznyelvi szótárak ez utóbbi - képzett - alakot tartalmazzák 'ősz' jelentéssel.

N *sakiñ sūw-aulèn joxtsēmən, sūli āt-aulèn joxtsēmən* 'Mankós botra jutottunk, ősz hajhoz jutottunk.' (VNGy I.137); N *βōtim sūliŋ ojka pālŋ joxtə t* 'sie kamen zu einem alten Mann mit verblichenem Schopf, mit grauem Schopf' (WogVolk. II.109); Jk *suləŋ pəŋkəŋ jakut őńsxt* 'az ősz hajú jakut bácsik' (WogText. 172)

A szó a vizsgált anyagban 'szürke' jelentéssel is előfordult a Jk. nyelvjárásban: Jk *suləŋ witəl őwəj* 'szürke vízzel hömpölyög' (WogText. 178).

Igei származékai: N *sūlwé, sūliŋi*, LM *suliti* ~ *sulti*, LU *sulti*, P *sūltāu*, K *sōltāwé*, T *čōlētu* 'megőszül' (WogWört. 605). A Rombangyjeva-Kuzakova szótárban a N *sūliti* ige partici- piuma szerepel 'ősz' jelentéssel: *сЮЛЫТЪМ* 'седой' (RombKuz. 117).

A wog. *sūli* átvétele lehet az ostj.Kaz. *sōlŋ* 'harmiaa (tukasta)', az osztjákban a szó csak énekekben, mesékben fordul elő (KT 907).

Gombocz szerint a vogulban a szó török eredetű: <

kaz.tat. *čala* 'őszbe csavarodott; gräulich', bask. *sal* 'szürke, fehéres szürke', osm. *čal* 'tete grise, grisatre, vieillard' (Gombocz 1898: 179).

4.8.2. *wōtim*

Ugyancsak 'ősz' jelentésű a csak az északi nyelvjárásban ismert *wōtim* szó. A szó szerepel a vogul köznyelvi szótárakban *вōтым* (RombKuz. 319) és *вотим* (Romb. 283; BalVahr. 26) alakban is, azonban a felhasznált forrásokban sehol nem található szóbelseji palatális magánhangzó, mely alátámasztaná e szótárak *вотим* alakját, feltehetőleg egyszerűen elírásról lehet szó.

N *wotim puŋkpa χūrəm matəm ēkwa* 'Őszfejű három öregasszony' (WogText. 106); *вōтым аким о́йкәт туйтыл әнҗегыт* 'ősz öreg bácsik hóval játszanak' (Sesztalov 1987:7)

A *wōtim* szóvégi *-m*-je a befejezett melléknévi igenév képzője. Ezt mutatják a Munkácsinál található alábbi adatok: N *akw puŋkā vōtim ājkä* 'egy feje őszült öreg' (VNGy II.259); N *vōtiŋ puŋkpä ājkärisēm* 'őszült fejű öregecském' (VNGy II.260); N *puŋkā vōtwes* 'feje megőszült' (VNGy II.524). E példák alapján feltételezhető egy 'megőszülni' jelentésű ige, mely nem maradt fenn, de Munkácsi még lejegyezte szenvedő múlt idejű alakját (*vōtwes*), *-ŋ* nomenképzővel ellátott formáját, és a mai napig megőrződött ezen ige befejezett melléknévi igeneve 'ősz'

jelentéssel.

A Kannistonál szereplő So. *βōtlan* 'ergraut, verblichen' és So. *βōtlaχt*- 'verbleichen' alakok (WogVolk. I.465) szintén e *wot*- tő továbbképzett változatai lehetnek. Kannisto a szót az osztj.Ni. *wotta* ,Kaz. *wotti*, O *watta* 'wettergebräunt, von der Sonne verbrannt werden, ergrauen (Kopf, Bart)', Ni. *wotem* 'ergraut (Haupthaar, Bart)' átvételének tartja (WogVolk. I.465), melyet alátámaszt az a tény, hogy a vogulban a szó csak az északi nyelvjárásban ismert, az osztjákban viszont szélesebb területen /DN, V, Vj., TRJ., Ni., Kaz., O (KT 265)/. Paasonennél szerepel az osztják kondai nyelvjárásból feljegyzett K *wotam* 'grau' alak, melynél utalás található a vogul szóval való összetartozásra (Paasonen 1926:301).

4.8.3. *χãus*

Munkácsi és Kannisto gyűjtésében egy-egy helyütt szerepel a szó 'ősz' jelentéssel: N *χãus puŋkpã* 'őszhajú' (WogWört. 115); KM *koβs*: *koβsēt* 'graues Haar', *koβsəŋ* 'grau (vom Kopf)' (WogVolk. VII. 102).

N *χaus puŋkpã jãniŋkë* 'hamvas fejű öregecske' (VNGy II.341); K *sũlãŋpãŋkp*, *koβsəŋpãŋkp sōt nōj* 'grauköpfigen, weissköpfigen sieben Frauen' (WogVolk. II.427)

A Konda vidékén az osztjákban is megtalálható a szó: *χãwãs* 'grau (Kopf)' (DEWOS 582). Mind az osztjákban, mind

a vogulban csak folklórszövegekben fordul elő, etimológiája tisztázatlan (l. még 4.8.4.1.)

4.8.4. 'Szurke' jelentésű állatszínnevek

4.8.4.1. A köznyelvi szótárak *хопсат*, *К хопс*, *хопса* szavánál különböző jelentések szerepelnek: 'коричневый' (RombKuz. 143), 'серый /о волке/' (Romb. 284; BalVahr. 138). A WogWört. szerint a szó az északi és a középső nyelvtérségen ismert, állatok világosszurke színét jelöli: N *χāpsät* [*χopsat*] *āmp*, *ñoχs* 'hellgrauer Hund, Zobel'; P *khāpsēt šešwe* 'h. Hase'; K *khopsēt ñoχs* 'h. Zobel'; N *χāpsä* 'kutyánév' (WogWört. 107). Munkácsi folklórszövegeiben nem szerepel a szó, de megtalálható Kannisto kéziratos hagyatékában az északi és a kondai nyelvjárásokból, a feljegyzésekben minden esetben kutya szürkés színét jelölte. A WogVolk.-ban előforduló K *q̄ps* szó azonos lehet a tárgyaltszínnevével, a szövegbeli jelentése azonban 'ősz hajú (ember)': K *sūlānpāŋkp sōt naj*, *sōt q̄ps lōttii* 'Die sieben grauköpfigen Frauen, die sieben grauköpfigen Grauhaarigen sagen.' (WogVolk. II.426). Kannisto nyelvi magyarázatai szerint csak egyik közlője ismerte e szót (WogVolk. II.776).

Balangyina-Vahruseva szótára is a kondai nyelvjárásban a szó rövidebb alakját adja meg: *К хопс*, *хопса*. Így a *χopsat* alak szóvégi *-t* hangja talán a ritkán előforduló *-t* (*-nt*) deminutív

képző (Szabó-453):

Az ostj.Kaz. *χopšat punəp* 'Falbe (Pferd)' feltehetően átvétel a vogulból. A szó az etimológiai szakirodalomban nem szerepel, eredete tisztázatlan.

Valószínűnek tűnik, hogy e szóval azonosak a 4.8.3. fejezetben tárgyalt, egy-egy helyütt előforduló N *χəus*, KM *koβs* 'ősz' alakok. Az eltérő *-w-* - *-p-* mássalhangzók képzéshelyüket tekintve közel állnak egymáshoz, ilyen mássalhangzó szembenállással más vogul szavaknál is találkozhatunk: pl. N *ńāβ* 'Elenkalb' (WogVolk. VII. 228) - *ńāp* 'jávorbika-borjú a 2. évben' (WogWört. 355).

4.8.4.2. A WogWört.-ben található N *sōlim punpā* 'deres lószín' (WogWört. 558) Munkácsi népköltési gyűjtésében is előfordul: N *sōlim punpā saw pāsij tū tārāte'im* 'ősz (szürke) szőrű sok szarvasborjút bocsátok oda alá' (VNGy I.90). Az összetétel utótagja a N *pun* 'szőr' szó *-pā* possessiv képzővel ellátott alakja, előtagja pedig a N *sōli* ~ *solí* 'deresedik' ige befejezett melléknévi igeneve. A N *sōl* ~ *solí* 'dér' alapszó finnugor eredetű: lp.N *čodde* 'coating of ice formed by frozen rain or sleet on stones or trees', ostj.V *soj* 'Reif; Rauh frost', DN *suj* 'Rauh frost', wog.TJ KU P *šál*, So. *solí* 'Reif' (UEW 488).

A szónak az osztjában is van színnévi jelentése, a vogulhoz hasonlóan állatok szürkés színét jelöli: Mj. *šoj-punəp* 'ziemlich hell', J *šoj-punəp əmp* 'серобурая собака', s. p.

law 'Schimmel', Kaz. *sojiləŋ pənəp* 'grau (von Tieren) (DEWOS 1294). Ennek ellenére a megegyező jelentésfejlődésnek nem feltétlenül kell közös eredetűnek lennie, hisz a színelevezés alapjául szolgáló jelenség és a szín kapcsolata egyértelmű /ld. magyar *dér: deres (ló)/*.

4.9. Narancssárga

'Narancssárga' jelentésű színnév csak az újabb vogul forrásokban szerepel: *восьрам-выгырхарпа* 'оранжевый' (RombKuz. 263).

восьрам хулыт, восьрам-выгыр харпа хулыт, келуп харпа хулыт, атырхари хулыт ёнгасэгыт.
'Sárga halak, narancssárga halak, pirosas/?/ halak, kék halak pajkoskodnak.' (Sesztalov 1987: 25)

A szó a *wošram* 'sárga' és *wiγər* 'piros' színnevek *χarpa* 'színű' utótaggal ellátott összetétele.

Narancssárga színárnyalatot jelölt vogul anyanyelvű informátorom *wošraməl-wiγərnuw* összetétele is (4.12.), mely adatra - vagy akár hasonló szerkesztésmódra - a felhasznált forrásokban példát nem találtam.

4.10. Rózsaszínű

A vogul köznyelvi szótárakban 'розовый' jelentéssel a

выгырнув харпа (RombKuz. 315) és *выгырхарпа* (Romb. 274) alakok találhatók. E szavakban a *wiγar* 'piros' színnévhez - illetve annak *-nuw* középfokjellel ellátott alakjához - a *харпа* 'színű' jelentésű szó kapcsolódott. /A *-nuw* középfokjel használatát színárnyalatok jelölésére ld. 4.12.)

E szavak a vizsgált anyagban, szövegben nem szerepeltek. Esetleg Sesztalov már idézett versének (4.9.) *кѣлуп харпа* színneve 'rózsaszín' jelentésű, mivel az összetétel előtagja a *wiγar* szinonímája, utótagja pedig azonos a vizsgált szavakéval.

4.11. Lila

'Lila' jelentésű színnévre egy adatot találtam, Romban-gyejeva-Kuzakova szótárának *сэмлоспа атырхаринуве* 'фиолетовый' alakját (RombKuz. 117). A színnév többszörös összetétel: *сэмл* 'fekete', *оспа* 'színű', *атырхари* 'kék'. Ez utóbbi szónak középfokjellel ellátott alakjához feltehetően a Sg3. birtokos személyjel kapcsolódott.

4.12. A vogul anyanyelvű informátorok által ismert színnevek

Abban a szerencsés helyzetben voltam, hogy három vogul anyanyelvű személyt kérdezhettem ki nyelvük általuk

ismert színneveiről.

Albina Sztanyiszlaveccel és Marina Hatanyevával 1992. tavaszán ismerkedtem meg, ők a szentpétervári Herzen Intézet befejezése után ösztöndíjjal tartózkodtak Budapesten 1991. őszétől 1992. nyaráig. Mindketten vogul anyanyelvűnek vallják magukat, de vogulul többnyire csak nagyszüleikkel beszélgethetnek. Gyermekkoruk óta elsősorban az orosz nyelvet használják, vogul nyelvi tudásukat a Herzen Intézetben fejlesztették. Szókincsük, nyelvtani fordulataik a vogul nyelvtankönyvek és köznyelvi szótárak anyagát tükrözik.

Klavgyija Afanaszjevával Hanti-Manszijszkban ismerkedtem meg 1991. augusztusban. Klavgyija, aki a nemzeti nyelvek oktatásának módszertanával foglalkozik Hanti-Manszijszkban, anyanyelvének jó ismerője, vogul nyelvi általános iskolai tankönyvek szerzője.

Mindhárom adatközlőm az északi nyelvjárást beszéli, gyermekkorukban a Szoszva mellékfolyói mentén éltek.

4.12.1. Informátoraimtól a 2.számú melléklet színmintáinak megfelelő vogul színneveket kérdeztem. A táblázat első oszlopának számai a színminták sorszámát jelölik, ezután következnek az adatközlők válaszai, a negyedik oszlopban pedig a szín megnevezése magyarul.

	Albina	Marina	Klavgyija	
1.	нярпум-оспа	вусьрам	восьрам	világoszöld
2.	восьрамыл войканнув	вусьрам	холам хальп лупта х.	sárga
3.	восьрамыл войканнув	вусьрам	холам хальп лупта х.	sárga
4.	восьрам-харпа	вусьрам	холам хальп лупта х.	sárga
5.	восьрам	-	холам хальп лупта х.	sárga/ na- rancssárga
6.	восьрам	-	холам хальп лупта х.	narancssárga
7.	восьрам	-	холам хальп лупта х.	narancssárga
8.	восьрамыл сэмылнув	-	холам хальп лупта х.	narancssárga
9.	восьрамыл сэмылнув	-	холам хальп лупта х.	narancssárga
10.	восьрам	-	холам хальп лупта х.	narancssárga
11.	восьрамыл сэмылнув	-	холам хальп лупта х.	narancssárga
12.	восьрамыл выгырнув	-	холам хальп лупта х.	narancssárga

13.	выгър	выгър	выгър	piros
14.	выгър	выгър	выгър	piros
15.	выгър	выгър	выгър	piros
16.	выгър	выгър	выгър	piros
17.	выгър	выгър	выгър	sötétpiros
18.	-	келпун	выгър	piros/lila
19.	-	келпун	-	lila
20.	-	-	-	lila
21.	-	-	-	lila
22.	-	-	-	lila
23.	-	-	-	lila
24.	-	-	-	lila
25.	-	-	-	lila/kék
26.	-	-	-	sötétlila
27.	-	-	-	sötétlila
28.	-	-	-	sötétlila
29.	-	-	-	sötétlila
30.	атырхарил ²⁴ сэмилнуб	-	-	sötétkék
31.	атырхари	-	атырхари	kék
32.	атырхарпа	атырхари	атырхари	kék
33.	нярпумос- пал сэмил- нуб	пумоспа	восьрам	zöld
34.	нярпумос- пал сэмил- нуб	пумоспа	восьрам	zöld
35.	нярпумос- пал сэмил- нуб	пумоспа	восьрам	zöld

36.	нярпумос- пал сэмыл- нув	пумоспа	восьраам	zöld
37.	нярпумос- пал сэмыл- нув	пумоспа	восьраам	zöld
38.	нярпумос- пал сэмыл- нув	пумоспа	восьраам	sötétzöld
39.	нярпумос- пал сэмыл- нув	пумоспа	восьраам	sötétzöld
40.	нярпумос- па	пумоспа	восьраам	zöld
41.	нярпумоспа	пумоспа	восьраам	zöld
42.	нярпумоспа	пумоспа	восьраам	zöld
43.	нярпум- харпа	нярпумоспа	восьраам	zöld
44.	-	нярпумоспа	восьраам	világoszöld
45.	-	нярпумоспа	восьраам	világoszöld
46.	-	нярпумоспа	восьраам	világoszöld
47.	-	вусьраам	восьраам	világoszöld
48.	-	вусьраам	восьраам	világoszöld
49.	-	янк хурипа	толнэ туйт хурипа	világoskék
50.	сэмыл	сэмыл	сэмыл	fekete

4.12.1.1. Mint a táblázatból kiderül, mindhárom adatközlőm többnyire az újabb forrásokban, köznyelvi szótárakban szereplő színneveket ismeri. Csupán Klavgyija használt olyan színneveket, melyek ezekben a forrásokban nem szerepelnek, de nem találhatók meg a népköltési szövegekben és más

szótárakban, szójegyzékekben sem. Ezek a következők voltak: *холам халып лупта хурипа* 'sárga', *карт хурипа* '/sötét/ piros', *толнэ туйт хурипа* '/világos/ kék'. E színnevek felépítése azonos, egy-egy természeti jelenség megnevezéséhez kapcsolódik a 'színű, hasonló' jelentésű utótag: *холам халып лупта* 'elszáradt /elhalt/ nyírfalevél', *карт* 'alvadt vér', *толнэ туйт* 'olvadó hó' + *хурипа* 'színű, hasonló'. A dolgozatomban vizsgált színnevek között is több hasonló szerkesztésű színnevezés szerepel. Úgy vélem, a színmegnevezés ősi és még ma is élő módja lehet, mellyel egészen pontos színárnyalatokat is meghatározhatnak az egyéni nyelvi leleményességtől függően. Természetesen ez jó és ösztönös nyelvtudást igényel, nem véletlen, hogy három vogul ismerősöm közül az anyanyelvét legtöbbit használó Klavgyijánál fordultak elő ezek a kifejezések.

4.12.1.2. A táblázat adatait összehasonlítva megállapítható, hogy a legegységesebben használt színnév a *выгыр* 'piros', mindhármuknál a 13 - 17. színmintáknál szerepel, és figyelemre méltó, hogy a magyar nyelvben is a színnevek "váltása" ugyanezekben a helyeken történt. A piros sötétebb árnyalatait Albina nem nevezte meg, Klavgyija a *карт хурипа* összetételt használta, Marina pedig a *келп* színnév melléknévképzővel ellátott alakját - *келпын*. /Megemlítendő, hogy *-ы/н* denominális melléknévképző nem szerepel a képzőket tárgyaló vogul szakirodalomban (Szabó), de - főképpen az újabb szövegekben -

többször felbukkan./

Egységes még a *СЭМЫЛ* színnév használata az 50. színmintánál. A sárga színterületre Albina és Marina a *ВОСЬ-РАМ* szót használta, illetve Marina a zöld világosabb árnyalataira is. /Nála egyébként *вусьрам* alakban szerepel a szó./ Klavgyijánál a sárga színt a már említett *ХОЛАМ ХАЛЫП ЛУПТА ХУРИПА* 'elszáradt /elhalt/ nyírfalevélhez hasonló színű' kifejezés jelöli.

E kifejezésnél érdemes egy rövid kitérőt tenni. Kannisto népköltési gyűjteményében a nyelvi magyarázatokban szerepel a *holam-pum-ospa* 'желто-зелёный' alak /az adat egyébként Csernyecovtól származik/, melyben a *pum-ospa* utótagok jelentése 'fű + színű', és a *holam* jelzői előtag jelentése Kannisto számára kérdéses. Steinitz e szót az ostj. Syn. Kaz. *χōlam*, O *χōlam* 'ein im Wasser wachsendes Gras' alakkal egyezteteti. Kannisto felveti azt a lehetőséget is, hogy a szó egy kihalt **χōl-* 'welken, gelb, bunt werden /vom Blatt/' ige particípiuma, mely esetleg azonos a *χōl-* 'sterben' igével (WogVolk. V. 247). Informátorom kérdéses adata Kannisto elképzelését erősíti meg. A *ХОЛАМ ХАЛЫП ЛУПТА ХУРИПА* jelzője azonos lehet a fenti *holam* alakkal, és a nyírfa levelének jelzőjeként csak az 'elszáradt, elpusztult' jelentésű igenév állhat. Klavgyija e 'sárga' jelentésű kifejezésében a *χālp* szó értelmezése problémás, mivel a jelentése a szótárak szerint 'a nyírkéreg külső rétege' (WogWört. 75; BalVahr. 133). A szó a

χάλ 'nyírfa' -*p* melléknévképzővel ellátott alakja lehet, melyből kialakulhatott e mai jelentés, de a színnévi összetételben - úgy vélem - eredeti, 'nyírfás' jelentésével szerepelhet. /Vö. még *χάλῖρ-ῦς* 'Berjozov': inkább "nyírfás város", mint "nyírkéreg város"./

A zöld színterületet az első két informátornál a /*няр*/-*пумоспа*, *нярпумхарпа* szavak jelölik, Klavgyija következetesen a *восьрам* színnevet használja 'zöld' jelentéssel. Elmondása szerint az ő falujában /Sekurja/ a *нярпумоспа* nem ismert, a *восьрам* pedig azért 'zöld' jelentésű, mivel a halak epéje zöld színű (vö.4.4:1.).

A kék szín megnevezése és behatárolása elég egységes. Albina használja a Rombangyejevánál szereplő *атырхари* 'голубой' - *атырхарпа* 'синий' színnévpárost (vö. 4.6.1.), azonban éppen fordítva. Nála az *атырхари* a kék sötétebb árnyalatára vonatkozik /31. színminta/, az *атырхарпа* pedig az árnyalatnyival világosabb kék színre /32. színminta/. A kék nagyon világos árnyalatát /49. színminta/ csak ketten nevezték meg, egyéni használatúnak tűnő hasonlító szerkezettel: *янк хурипа* 'jéghez hasonló színű, fehérhez/?! hasonló színű', *толнэ туйт хурипа* 'olvadó hóhoz hasonló színű'.

4.12.1.3. Albina színneveinél megfigyelhető a színek sötétebb és világosabb árnyalatainak következetes megkülönböztetése: *восьрамыл войканнуб*, *восьрамыл сэмылнуб*, *атырхарил сэмылнуб*, *нярпумоспал сэмылнуб*. Ezen

kifejezésekben a színnév -л /а közlő értelmezése alapján az -л instrumentális/ ragoz formája és a *войкан* 'fehér, világos', illetőleg *сэмыл* 'fekete, sötét' szavak közép fokjeles alakjai szerepelnek. A hasonló szekesztsű *восьрамыл выгырнув* összetétellel pedig a 12. színminta narancssárgás árnyalatát jelöli. Színeveinél a *харпа* utótag is a világosabb árnyalatok jelölésére szolgál: a már említett *атырхари, атырхарпа* színneveken kívül a *нярпумоспа* mellett a *нярпумхарпа* a világosabb zöld színt jelöli /43. színminta/. A sárga színnél pedig egész sorozat látható a sötétedő sárga árnyalatok kifejezésére: *восьрамыл войканнув - восьрамхарпа - восьрам - восьрамыл сэмылнув*. Sötét és világos szín megkülönböztetésére szolgál Marinánál a *пумоспа* '/sötétebb/ zöld' és *нярпумоспа* '/világosabb/ zöld' színnévpáros.

4.12.2. A Budapesten tanuló vogul lányoktól lehetőségem volt megkérdezni, hogy a felhasznált forrásaimban szereplő színnevek közül mely szavakat ismerik. A csak a folklórszövegekben előforduló színnevek közül egyedül a *пәηк* 'fekete' szó volt ismerős egyikük számára 'sötét' jelentéssel. Az újabb források északi nyelvjárási színelnevezéseit viszont jól ismerték a *ñāraw* 'fehér' állatszínnév, és a csak szótárakban szereplő alábbi színneveken kívül: *sēmālospa* 'barna', *sēmāl-kēlp* 'ua.', *χариη sās ospa* 'ua.', *wošram-wiγarχarpa* 'narancssárga', *wiγarнуw χarpa* 'rózsaszínű', *wiγarχarpa* 'ua.', *sēmālospa-atarχarinuwe* 'lila'.

4.12.3. 1993. Őszén, a szentpétervári Herzen Intézetben tett látogatásom során az ott tanuló vogul anyanyelvű hallgatóktól és tanároktól is megkérdeztem, milyen vogul színneveket ismernek. Csupán két olyan színnevet neveztek meg, amely nem szerepelt az eddigi anyagomban. Mindkét szó hasonlító szekesz-tésmódú: *ВИТ ОСПА* 'kék' /víz + színű/ és *ХАЙТНУТ ОСПА* 'szürke' /futó dolog (farkas, nyúl) + színű/. Korábbi adatközlőimhez hasonlóan, a pétervárott dolgozó, illetve tanuló vogul személyek is a köznyelvi vogul-orosz szótárakban szereplő, leggyakoribb színnevezéseket ismerték.

5. A VOGUL ALAPSZÍNNEVEK

5.1. Az előző részben vizsgált színnevek közül az alapszínnevek kiválasztásakor több - részben elméleti, részben gyakorlati - problémával kell szembenéznem.

Az alapszínnevek csoportjának pontos körülhatárolása még nem történt meg. Sőt, a témával foglalkozó újabb és újabb tanulmányok azt mutatják, hogy a kiválasztási szempontok gyarapíthatók, így az alapszínnevek csoportjának meghatározása pontosítható, finomítható, de nem lezárható. És ha elfogadjuk, hogy az alapszínnevek nyitott szemantikai mezőt alkotnak, célszerű, ha a mező tagjainak erősebb illetve gyengébb alapszín-név-jellegéről beszélünk aszerint, hogy a kiválasztási szempontoknak milyen mértékben felelnek meg az adott szavak.

5.2. A témával foglalkozó kutatások egy része anyanyelvi informátorok által közölt adatokra épül. Ilyen már Berlin és Kay 2. és 4. kiválasztási szempontja (2.5.1.) is, melyek szerint az alapszínnevek jelentése nem sorolható be más színnevekéhez, és pszichológiailag "kiemelkedők", tehát az adatközlőknél - nyelvük színneveinek sorolásakor - mindig a színnévlista elején jelentek meg ezek a szavak.

Gyakorlati kísérleteken alapulnak teljes egészében Kay-McDaniel a fuzzy halmazelméletre épülő, illetve Moss behaviorista vizsgálatai (2.6.1; 2.6.3.).

Koskinak e témához kapcsolódó megállapításai elméleti

jellegűek, csupán egy kitétele igényel anyanyelvi környezetben történő vizsgálatot. Eszerint az alapszínneveket minden nyelvhasználó ismeri, jelentésük egyértelmű. (2.6.4.)

Mivel vogul nyelvi környezetben e témakörben nem végeztem vizsgálatokat, s három vogul adatközlőm közül kettejük nyelvtudása már nem tekinthető anyanyelvinek, ezért tanulmányomban e gyakorlati szempontokat nem tudom felhasználni a vogul alapszínnevek meghatározásához.

A fennmaradó kiválasztási szempontok a témával foglalkozó irodalmak alapján az alábbiak (2.5; 2.6.):

Az alapszínnev

1. monolexéma
2. használata lexikálisan nem korlátozott
3. jellemző képzőkkel rendelkezik /Koski vizsgálatai szerint e képzőket adott feltételekkel veszi fel, Kicsi alapján pedig e képzőkkel való összekapcsolódás sajátos hierarchiát is mutathat az alapszínnev-sorban/
4. nem újabb keletű átvétel
5. nem az adott színű tárgy neve
6. szintaktikailag ambivalens
7. tipikus összetételüket alkot /pl. sötétkék, világoskék, éjfeke/
8. összekapcsolódik más alapszínnevekkel

Ezek közül a 3. és 6. szempont megítéléséhez a felhasznált forrásanyag nem nyújt elegendő adatot. Bár néhány színnevnél

találtam képzett alakokat /főképp igei származékokat/, ezek száma mindenképpen kevés annak megállapításához, hogy e képzők a színnevek csoportjára jellemzőek-e, vagy sem /сэмла-тауќве 'потемнеть, почернеть', келаяуќве 'алеть', келлауќве, келлууќве 'красить', N *kasmi* 'sárgul', N *kasemli* ~ *kasemli*, P *kasemli* 'sárgít', LU *košmläχti* 'sárgállik', N *šulwe*, *šuliti* 'megőszül'/. Elgondolkodtató azonban, hogy a - főképp az újabb forrásokban szereplő - *nār-pum ospa*, *sēmäl-χарра*, *wiγarχар(a)*, *kēlpχарр* típusú színnevek *ospa*, *χарра* utótagja esetében nem kialakulófélben levő színnévképzőkről kell-e beszélnünk. Mivel ezek a típusú színnevek számomra inkább összetételnek tűnnek, ezért a 7. pontnál /"Az alapszínnev tipikus összetételeket alkot."/ veszem figyelembe őket. Nem tekintem viszont jellemző összetételnek az egyik vogul adatközlő sötétebb-világosabb árnyalatokat kifejező szerkezeteit /*восьрамыл войканнуу* - *восьрамыл сэмылнуу* stb./, mivel ehhez hasonló szerkesztésmóddal sem másik két adatközlőmnél, sem a felhasznált forrásokban nem találkoztam.

A vizsgált színnevek között újabb átvétel nem található, hisz a jövevény színnevezések szerepelnek már a száz évvel ezelőtt lejegyzett folklószövegekben, hangalakjuk is igazodott a vogul nyelv sajátosságaihoz.

Mivel a forrásokban a színnevek minden esetben jelzőként szerepeltek, így annak eldöntése sem áll módomban, hogy a szavak szintaktikailag ambivalensek-e. /Úgy vélem, a

színnevek jelentésükből adódóan adott beszédhelyzetben főnévi szerepben is szerepelhetnek./

5.3. A vogul színnevek jellemzőit így hat szempont alapján vizsgálom, illetve a vizsgált nyelv és anyag jellegéből fakadóan a sort az alábbiakkal egészítem ki: jelzem, ha a szó csak adott nyelvjárásokban található meg, és azt, ha csak a folklór-szövegekben, illetve csak az újabb forrásokban szerepel.

	mo- no- lexé- ma	lexi- kai- lag sza- bad	nem újabb átvé- tel	nem az adott színű tárgy neve	tip. össz- sze- té- telt al- kot	össze- kap- csoló- dik más szín- ne- vek- kel	nyelv- járás	csak fol- klór vagy újabb for- rás	ere- det
sē- mōl	+	+	+	+	+	+			? fgr.
pit	+	+	+	+	-	-	N	f	ostj
pārk	+	+	+	-	-	-	T	f	?
βo- ron- ka	+	-	+	+	-	-	N	f	rus.
śorās	+	-	+	+	-	-	N	f	ostj.
ēlāŋ	+	-	+	+	-	-	N	f	ostj.
lotəχ oapa	-	+	+	-	-	-	B	f	b. fejl.
jārk	+	+	+	-	+	-			fgr.
woj- kan	+	+	+	+	-	-	N		?
sai- riŋ	+	+	+	+	-	-	PKT		?
nā- raw	+	-	+	+	-	-	N		jur.

	mo- no- lexé- ma	lexi- kailag sza- bad	nem újabb át- vétel	nem az adott színű tárgy- neve	tip. öss- sze- tételt al- kot	öss- sze- kap- cso- lód- dik más szín- ne- vek- kel	nyelv- járás	csak fol- klór vagy ú- jabb for- rás	ere- det
wiyər	+	+	+	- (N+)	+	+			fgr.
kēlp	+	+	+	-	+	+	NKLP		o-u.
ñērp	+	+	+	-	-	-	NKL	f	ostj.
álp	+	+	+	-	-	-	NKPL	f	syj
vor- tém	+	+	+	+	-	-	N	f	fgr.
wos- ram	+	+	+	-	+	+	NKPL		o-u.
kasm	+	+	+	+	-	-		f	fgr.
ñār- pum ospa	-	+	+	-	-	-	N	ú	b. fejl.
atər- χari	-	+	+	-	-	-	N		b. fejl.
sēməl- χarpa	-	+	+	+	-	-	N	ú	b. fejl.
sēməl- ospa	-	+	+	+	-	-	N	ú	b. fejl.

	mo- no- lexé- ma	lexi- kailag sza- bad	nem újabb át- vétél	nem az adott színű tárgy- neve	tip. ősz- sze- tételt al- kot	össze- kap- csoló- dik más színne- vekkkel	nyelv- járás	csak fol- klór vagy újabb forrás	ere- det
sēmöl- kēlp	-	+	+	+	-	-	N	ú	b. fejl
wiyər- χarp	-	+	+	+	-	-	N	ú	b. fejl
kēlp- χarp	-	+	+	+	-	-	K	ú	b. fejl
χariŋ sās ospa	-	+	+	-	-	-	N	ú	b. fejl
karāj	+	-	+	+	-	-	LMK T	f	rus s
kārkā	+	-	+	+	-	-	KP	f	rus s
kifet- kā	+	-	+	+	-	-	NKP	f	rus s
purkā	+	-	+	+	-	-	NKP	f	rus s
sūli	+	-	+	+	-	-	N		tat
wōtim	+	-	+	+	-	-	N		ostj
χāus	+	-	+	+	-	-	NK	f	?

	monolexéma	lexikailag szabad	nem újabb át vétel	nem az adott színű tárgy neve	tip. öszszetétel alkot	öszszekapcsolódik más színevekkel	nyelv-járás	csak folklór vagy újabb forrás	eredet
χopsat	+	-	+	+	-	-	NKP		?
sólim	+	-	+	-	-	-	N	f	fgr.
wóram-wiyór-χarpa	-	+	+	+	-	-	N	ú	b. fejl.
wiyór-nuw-χarpa	-	+	+	+	-	-	N	ú	b. fejl.
sém-lospa-atér-χarinnuw	-	+	+	+	-	-	N	ú	b. fejl.
χolam-χalp-lüpta-χurip	-	+	+	-	-	-	N	a	b. fejl.
kart-χuripa	-	+	+	-	-	-	N	a	b. fejl.
tölne-üjt-χuripa	-	+	+	-	-	-	N	a	b. fejl.
jänk-χuripa	-	+	+	-	-	-	N	a	b. fejl.

/Ha a színnévnél a táblázatban nincs nyelvjárás feltüntetve, akkor a szó az egész nyelvterületen használatos. Ha a folklórszövegekben, illetve az újabb forrásokban való előfordulásnál nincs bejegyzés, akkor a színnév mind a régebbi, mind az újabb forrásokban megtalálható. Ugyanezen oszlopban a -val jelölöm, ha a szó csak az adatközlőimnél fordult elő./

5.4. A táblázat szerint a legtöbb alapszínnévre jellemző tulajdonsággal /6/ a *sēmāl* 'fekete' szó rendelkezik. Ezt követik a *wiγār*, *kēlp* 'piros', *wośram* 'sárga' és *nār* 'zöld' színevek, melyek öt ilyen jeggyel bírnak. Négy alapszínnévi jellemzői pedig az alábbi színeveknek vannak: *pit* 'fekete', *jāŋk*, *wojkan*, *sairiŋ* 'fehér', *vortēm* 'vörös' és *kasm* 'sárga'. A többi vizsgált színnév három, illetve kettő alapszínnév-tulajdonsággal rendelkezik. A vogul alapszínnév-rendszer meghatározásakor azonban figyelembe kell venni azt, hogy e rendszer azonos területi- és idősíkra vonatkozzék, azaz a szavak ne különböző nyelvjárásokban és más-más idejű forrásokban szerepeljenek. Így a mai vogul nyelv alapszínnév-rendszerébe nem tartozhat bele a csak a folklór szövegekben szereplő *nār*, *kasm*, *pit* és *vortēm*, melyek közül a két utóbbi csak az északi nyelvterületről került lejegyzésre, és a déli és középső nyelvjárások *sairiŋ* szava sem. Az északi nyelvjárási *wojkan*-t azért veszem továbbra is figyelembe, mivel -az irodalmi nyelv alapjául is szolgáló -északi dialektus napjainkban a vogul nyelv egyetlen, még beszélt

nyelvjárása a kihalófélben lévő kondai mellett.

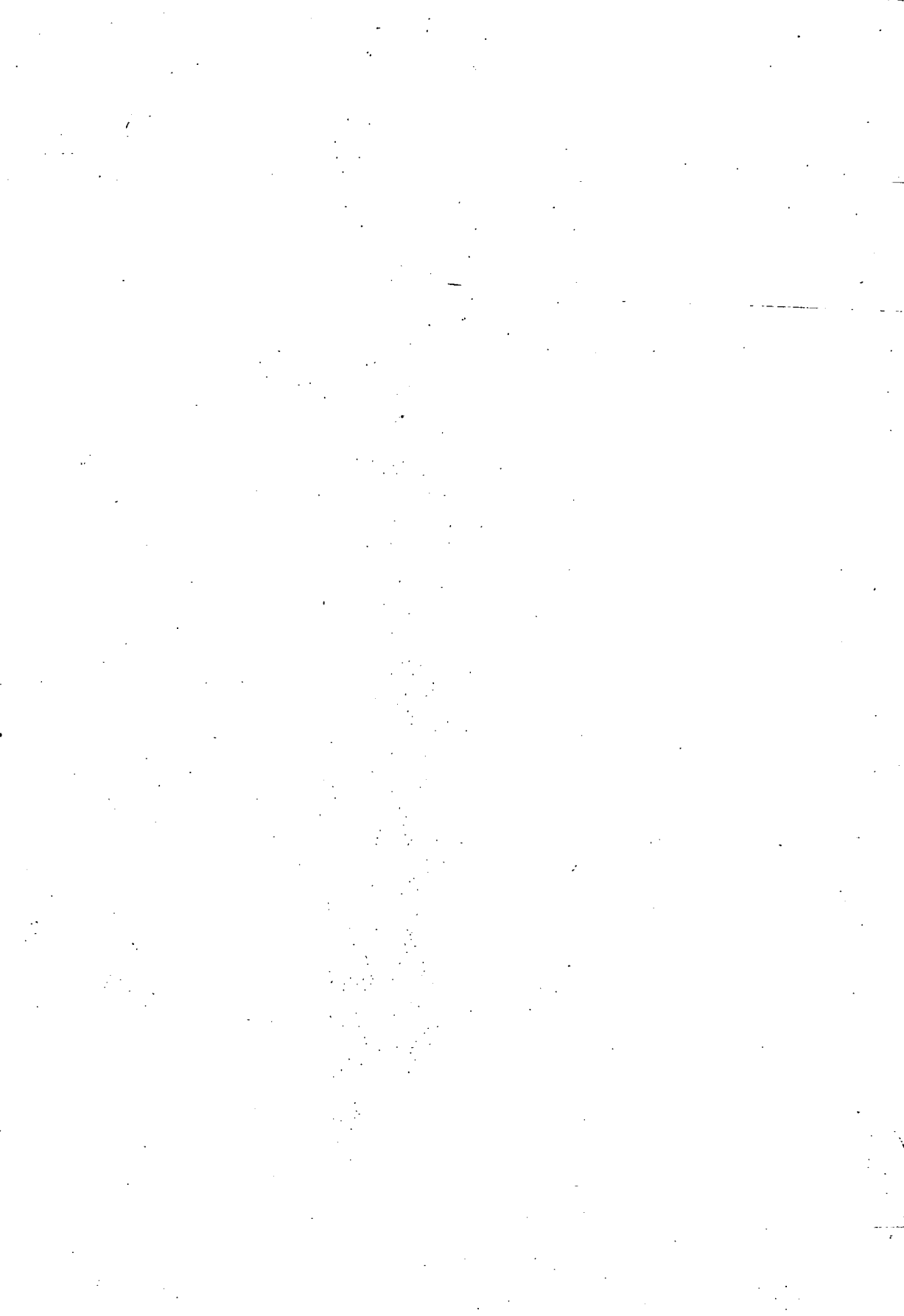
A fennmaradó, leginkább "alapszínnev-jellegű" színnevek a fekete /*sēmāl*/, fehér /*jāŋk*/, *wojkan*/, piros /*wiγar*, *kēlp*/ és sárga /*wośram*/ színterületeket jelölik. Kapott eredményemet megerősíti a Berlin és Kay által felállított elmélet, melyben éppen ezek az alapszínnevek jelennek meg a nyelvekben elsőként, és hétfokozatú rendszerüknek első három szintjét alkotják. Berlin és Kay alapján tehát e szavaknak a nyelv szóképzésének ősi rétegéhez kell tartozniuk. A vogul szavak etimológiája megerősíteni látszik ezt, mivel finnugor eredetű a *jāŋk* és *wiγar*, obi-ugor eredetű a *kēlp* és *wośram*, a *wojkan* szó eredete pedig ismeretlen. A kérdéses eredetű *sēmāl* estében (4.1.1.) pedig a szó ősi, finnugor voltát támasztja alá a Berlin-Kay-féle hierarchia.

Berlin és Kay rendszerével szembeötlő egyezést mutat a sárga és zöld színterületek nyelvi elkülönítése. Berlin-Kay-nél a harmadik szint után "válik szét" a *sárga* és *zöld* színnev. A vogulban az öt alapszínnev-tulajdonsággal rendelkező *wośram* a forrásokban 'zöld' és 'sárga' jelentésű, illetve az újabb forrásokban már zömmel a sárga színt jelöli. A szintén öt alapszínnev-tulajdonsággal rendelkező, feltehetően ugyancsak obi-ugor eredetű *nār* /majd az újabb forrásokban ezt felváltó *nārpum ospal*/ képviselheti az alapszínnevsor következő tagját, mely a zöld és sárga színterületekből már egyértelműen a zöld színt jelöli.

Természetesen a vogul színnévrendszer kialakulásának időrendiségére vonatkozó megállapításokkor nem szabad figyelmen kívül hagyni azt, hogy sok színnév esetében a színnévi jelentés kialakulásának kora eldönthetetlen. A vogul nyelv régi nyelvemlékekkel nem rendelkezik, melyek információt nyújthatnának arról, hogy mikor ment végbe például a *vér* - *vörös* vagy a *jég* - *fehér* jelentésfejlődés. És a rokon nyelvek adatai sem igazíthatnak el, hisz ilyen típusú jelentésfejlődések egymástól függetlenül is lezajlódhattak.

Az azonos színterületeket jelölő *jāŋk* - *wojkan* és *wi-γar* - *kēlp* esetében a felhasznált forrásanyag - bár utal némi jelentéskülönbségre (fehér - szürkésfehér, sötétebb piros -világosabb piros) - nem nyújt elegendő adatot annak eldöntéséhez, hogy e színnevek közül melyek tekinthetők jobban alapszínnévnek. /Berlin-Kay szerint egy színterületet csak egy alapszínnév jelölhet./

Vizsgálataim alapján tehát megállapítható, hogy a vogul nyelv alapszínneveinek kialakulása alátámasztani látszik Berlin és Kay 98 nyelv adatai alapján felállított elméletét.

6. AZ URÁLI ELŐZMÉNYEKRŐL

6.1. Tanulmányomat a vogul nyelv önálló életét megelőző nyelvi korszakok színnévrendszerére - azaz az előzményekre - vonatkozó néhány "tapogatózó" megállapítással fejezném be.

Az UEW és Janhunen szamojéd etimológiai szótárának (Janhunen 1977) szint jelölő szavait összegyűjtve próbálok a mai uráli nyelveket megelőző nyelvi állapotok színnévrendszerére következtetni. Természetesen nem hagyhatom figyelmen kívül azt a tényt, hogy a rekonstruált alapnyelvi szavak esetében nincs mód annak eldöntésére, hogy az adott színnevek alapszínnevek-e vagy nem. És számolni kell azzal is, hogy bizonyos színnevek - illetve bizonyos szavak színnévi jelentései - egyáltalán nem maradtak fenn a mai nyelvekben,

6.1.1. Az UEW uráli eredetű szavai között konkrét színnévi jelentésekkel csupán egy szó szerepel, ez a vitatott etimológiájú **piša* 'Galle - grün, gelb' (UEW 384). A szó mai alakjai színnévként 'zöld', 'sárga' és 'kék' jelentésűek. E színnéven kívül azonban van 'sötét' illetve 'világos' jelentésű uráli eredetű szó: **pilmə* 'dunkel; dunkel werden' (UEW 381) és **jelä* 'Licht, Sonne, Tag' (UEW 96). (Ez utóbbi szó kérdőjellel szerepel a szótárban.)

6.1.2. A finnugor korra három 'fehér' jelentésű színnév adatolt; az **ačka* 'weiss' (UEW 3), a **päjə* 'weiss; weiss

erscheinen, glänzen'(UEW 360) és a **walkə* 'weiss, hell, leuchtend; leuchten' (UEW 554). (Mindhárom szó etimológiája kérdéses.) A szavak a mai nyelvekben színnévként 'fehér', 'szőke' jelentésűek, illetve az **ačka* mai alakjai a finnugri nyelvekben szürke színt jelölnek. Finnugor eredetű még a **čerə* 'grau' szó (UEW 36).

6.1.3. E színnévrendszer a finn-permi korra újabb színnevekkel egészül ki: fehér színt jelöl a **čäckä* 'rein, weiss; rein, weiss erscheinen' (UEW 611), és a színmező zöld és sárga színterületeit jelöli a **wiša* 'Gift - grün, gelb' (UEW 823) és a vitatott **čoša* 'gelb' (UEW 621).

A finn-volgai alapnyelvre rekonstruált alakok között szerepel a - finnugor eredetű színneveknél már kérdőjellel említett - 'fehér' jelentésű **walkə*, és a **sine* 'Blau, blau' (UEW 759).

Az ugor alapnyelvi alakok között csupán egy színnév található: **pykkə-rrə* 'schwarz' (UEW 882).

6.1.4. Janhuneni szamojéd etimológiai szótára az alábbi ősszamojéd szavakat tartalmazza színnévi jelentéssel: **jekə* 'weiss' (Janhuneni 42), **ser~ser-* 'weiss' (uo. 138), **tälwə* 'dunkel, Dunkel' (uo. 151) és **när-* 'rot' (uo. 107).

6.2. Az etimológiai szótárak adatai alapján megfigyelhető, hogy a mai uráli nyelveket megelőző alapnyelvi korszakig meglehetősen kevés színnév vezethető vissza, azaz a színmező részletesebb nyelvi tagolása feltehetően már a rokon

nyelvek külön életében ment végbe.

Berlin és Kay elméletével összevetve megállapítható, hogy az uráli alapnyelv 'sötét' illetve 'világos' jelentésű rekonstruktumai megfelelhetnek rendszerük első fokozatának. Azonban a **piša* 'grün, gelb' színnév megjelenését meg kellene előznie e rendszer szerint egy 'piros' jelentésű színnévnek.

A finnugor alapnyelvre rekonstruált 'fehér, világos, fényes' jelentésű színnevek szintén a Berlin-Kay-féle sor első stádiumát mutathatják. E hipotézist követve a finnugor **čerə* 'grau' szónak is általánosabban a színmező világosabb színterületét kellett jelölnie, hisz Berlin és Kay rendszerében a *szürke* alapszínnév csak a színnév-evolúció kései szakaszában jelenik meg. (A **čerə* ilyen jelentésére utalnak a rokon nyelvi megfelelések 'elsápad', 'virradat', 'alkonyat', 'reggel' jelentései.)

A későbbi alapnyelvi korszakok további 'fehér' ('világos?') és 'fekete' ('sötét?') színnevei mellett megjelenik a finn-permi 'zöld' és 'sárga', illetve a finn-volgai 'kék' színnév. Berlin és Kay elméletének ellentmondva továbbra is hiányzik a 'piros' szó, viszont azzal megegyezően alakulnak ki a 'zöld' és 'sárga' színnevek. A **wiša* 'grün, gelb' a zöld és sárga árnyalatokat még együtt jelöli, majd feltehetően ezt követi a **čoša* 'gelb', mely ez előbbi színterületből már a sárga szín jelölésére szolgál. A finn-volgai alapnyelvi **sine* 'Blau, blau' mutathatja a színnévsor következő fokozatát összhangban Berlin-Kay rendszerével. Azonban Koski szerint a szó - mivel ez a balti-finn

nyelvek legkorábbi, közös, sötét színt jelölő színneve - korábban a sötét, hideg színeket jelölte, s mint ilyen, a színnév-evolúció első stádiumában a 'fehér' ('világos') színnév oppozíciójaként szerepelt, s 'kék' jelentése csak ezt követően alakult ki, mely folyamatra hatással lehetett az orosz nyelv hasonló alakú СИНИЙ színneve (Koski 1983: 245-250).

A szamojéd alapnyelvre rekonstruált 'fehér', 'sötét' és 'piros' színnevek Berlin és Kay elképzelését látszanak megerősíteni.

6.3. Úgy vélem, Berlin és Kay, közel száz nyelv adataival alátámasztott elmélete a színnevek etimológiai vizsgálatában, a színnévi jelentések rekonstruálásában megfontolandó, új szempontot is jelenthet. Az általuk felállított kronologikus sor alapján feltételezhetjük, ha egy adott alapnyelvben megtalálható egy bizonyos színnév, akkor meg kell lenniük a sorban azt megelőző színneveknek is. És e következtetés fordítva is felállítható, ha egy bizonyos színnév hiányzik, akkor ez, a sorban azt megelőző rekonstruált színnevek valószínűségét gyengíti.

Így e feltevés tovább csökkentheti a hangtani nehézségek miatt is kérdéses uráli **piša* 'grün, gelb' etimológiájának valószínűségét, vagy e fenti szempontokat is figyelembe véve módosulhatnak a **čerə* 'grau', **sine* 'Blau, blau' színnevek rekonstruált alapjelentései. Továbbá elgondolkodtató, hogy az alapnyelvi szavak között nem található 'piros' jelentésű színnév,

holott a finn-permi **wiša* 'Gift - grün, gelb' jelentésfejlődés kialakulásának idején feltehetőleg már létezett 'piros' jelentésű szó. Talán a finnugor eredetű **puna* 'Haar' (UEW 402) vagy **wire* 'Blut' (UEW 576) szavak - melyek mai megfelelői több nyelvben is 'piros' jelentésűek - már alapnyelvi alakjukban is szolgáltak szín jelölésére.

IRODALOM

- Andersen 1978: Andersen, Elaine S.: "Lexical Universals of Body-Part Terminology", in J. H. Greenberg (ed.): *Universals of Human Languages*, Vol.3, Stanford University Press, 1978: 335-369
- Antal 1958: Antal László: "A metalingvisztikáról", *Nyr* 82:343-351.
- BalVahr: Balangyin, A. N. - Vahruseva, M. P.: *Manszijszkorrusszkij szlovar*, Leningrád, 1958
- Berlin-Kay 1969: Berlin, Brent-Kay, Paul: *Basic Color Terms. Their Universality and Evolution*, University of California Press, 1969
- Bibok 1992: Bibok Károly: "Szószemantika: egy elmélet vagy több elmélet?", *Néprajz és Nyelvtudomány* 34:3-25
- Bodorligeti 1972: Bodorligeti András: "A szókészlet", in Telegdi Zsigmond (szerk.): *Hagyományos nyelvtan - modern nyelvészet*, Budapest, 1972:63-85.
- Bukvar 1989: Rombangyejeva, E. I.- Vahruseva, M. P.: *Bukvar dlja 1-go klassza manszijszkijh skol*, Leningrád, 1989
- ChrestVog: Kálmán Béla: *Chrestomathia Vogulica*, Budapest, 1976.
- Comrie 1981: Comrie, Bernard: *Language Universals and Linguistic Typology (Syntax and Morfology)*, Basil Blackwell, Oxford, 1981

- Conklin 1955: Conklin H. C.: Haunoo color categories, *Southwestern Journal of Anthropology* 11:339-44.
- Cruse 1977: CRUSE, D. A.: "A note on the learning of colour names", *Journal of Child Language* 1977/4.
- DEWOS: Steinitz, Wolfgang: *Dialektologisches und etymologisches Wörterbuch der ostjakischen Sprache*, Berlin, 1966-
- Ew.Ung.: *Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen*, Budapest 1993
- Fedotov 1965: Fedotov: "Marijszkije zaimsztvovanyija v csuvasszkom jazyke", *SFU* 1965 (1): 255-266.
- Forrai 1987: Forrai György: "Színvakok voltak ősapáink?", *Természet Világa* 1987/7. 272-273.
- Futaky 1981: Futaky István: "Zur Herausbildung des Farbfeldes im Finno-ugrischen", in *Lakó-émlékkönyv*, Budapest, 1981:48-58
- FUV: Collinder, Björn: *Fenno-Ugric Vocabulary. An Etymological Dictionary of Uralic Languages*, Hamburg, 1977
- Gleason 1961: Gleason, H. A.: *An Introduction to Descriptive Linguistics*, New York, 1961
- Gombocz 1898: Gombocz Zoltán: "A vogul nyelv idegen elemei", *NyK* 28:148-184
- Gulya 1973: Gulya János: "Az osztják nyelvjárások fonematikus átírása" és "A vogul nyelvjárások fonematikus átírása", in L. Posti — T. Itkonen (toim.): *FU-transkription*

- yksinkertaistaminen, Castrenianumin toimitteita 7:
102—119, Helsinki, 1973.
- Halász 1893: Halász Ignác: "Az ugor-szamojéd nyelvrokonság kérdése", *NyK* 23:260-279
- Itkonen 1958: Itkonen, T. I.: *Koltan ja Kuolanlapin sanakirja I-II*, Helsinki, 1958
- Jackendoff 1983: Jackendoff, Ray: *Semantics and cognition*, Cambridge, MIT Press 1983
- 1990: *Semantic structures*, Cambridge - London, MIT Press, 1990
- Janhunen 1977: Janhunen, Juha: *Samojedischer Wortschatz. Gemeinsamojedische Etymologien*, Castrenianumin toimitteita 17, Helsinki, 1977
- Joki 1973: Joki, Aulis: *Uralier und Indogermanen*, SUST 151.
- Kannisto: Kannisto kéziratos szótári hagyatéka a Turku Egyetem Finnugor Tanszékén
- Katzschmann 1977: Katzschmann, Michael 1977: *Versuch einer Analyse der nord-wogulischen Farbbezeichnungen*, Göttingen, 1977
- 1979: "Versuch einer Analyse der nordwogulischen Farbbezeichnungen", *FUM* 3:111-117
- Kay-McDaniel 1978: Kay, Paul - McDaniel, Chad K.: "The linguistic significance of the meanings of basic color terms", *Language* 54/3:610-646

- Károly 1970: Károly Sándor: "R. L. Brown: Wilhelm von Humboldt's Conception of Linguistic Relativity" (rec.) és "R. L. Miller: The Linguistic Relativity Principle and Humboldtian Ethnolinguistics" (rec.), *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* 7, 1970: 281-288
- KESZK: Lytkin, V. I. - Guljajev, E. Sz.: *Kratkij etimologiceszkij szlovar komi jazyka*, Moszkva, 1970
- Kicsi 1988: Kicsi Sándor András: "Az alapszínnevek lexikalizálásai", *Természet Világa* 1988/1:43-44
- - - 1991: "A magyar nyelv alapszínnevei", *Nyelvünk és Kultúránk* 82: 50-53
- Kiefer 1983: Kiefer Ferenc: *Az előfeltevések elmélete*, Budapest, 1983
- - - 1989: "A jelentéskutatás újabb irányzatai", *MNy* 85: 257-171
- Koski 1983: Koski, Mauno: *Värien nimitykset suomessa ja lähisukukielissä*, Savonlinna, 1983
- - -1987: "Ihmisen ruuminosien nimitykset suomessa ja ruotsissa" 1., *Fennistica* 8: 25-117
- KT: Karjalainen, K. F.- Toivonen, Y. H.: *Ostjakisches Wörterbuch I-II*, Helsinki, 1948
- Korenchy Éva: *Iranische Lehnwörter in den obugrischen Sprachen*, Budapest, 1972
- Kuzakova 1987: Kuzakova E. A.: "O manszijszkih toponimah na verhnyej Konde", *SFU* 23:117-120

- Kuznyecova 1980: Kuznyecova, A. I.- Helimskij, E. A. - Gruskina, E. V.: *Ocserki po szelkupszkomu jazyku*, Moszkva, 1980
- Lagercrantz 1939: Lagercrantz, Eliel: *Lappischer Wortschatz* Helsinki, 1939
- Lehtisalo 1928: Lehtisalo, Toivo: "Uralische etymologien", *SUST* 58:119-137
- Lewy 1927: Lewy, Ernst: "Arisch-Finno-Ugrisches", *UAJb* (6) 1927:90-93
- Lyons 1969: Lyons, John: *Introduction to Theoretical Linguistics*, Cambridge University Press, 1969
- - - 1977: *Semantics 1-2*, Cambridge University Press, 1977
- Mervis-Roth 1981: Mervis, Carolyn B.- Roth, Emilie M.: "The internal structure of basic and non-basic color categories", *Language* 57/2:384-405
- F. Mészáros 1990: Henrietta F. Mészáros: "Über den Ursprungen der ung. Farbenbenennung *kese*", *Specimina Sibirica* Tom.3:144-7
- Mikola 1976: Mikola Tibor: "Adalékok a nganaszán nyelv ismeretéhez", *NyK* (72) 1976:59-93
- Moss 1989: Moss, A. E.: "Basic Color Terms: Problems and Hypotheses", *Lingua* (78) 1989:313-320
- - - 1990: "Mapping russian basic color terms using behavioural measures", *Lingua* (82) 1990:313-332

- Munkácsi 1893: Munkácsi Bernát: "Adalékok a szamojéd-ugor nyelvhasználáshoz", *NyK* (23) 1893:87-94
- - - - - 1895: "A magyar magánhangzók történetéhez", *NyK* (25) 1895:257-288
- MUSz: Budenz József: *Magyar-ugor összehasonlító szótár*, Budapest, 1873-1881
- Nathans 1989: Nathans, Jeremy: "A színlátás génjei", *Tudomány* 1989/4:24-32
- Nemcsics 1988: Dr.Nemcsics Antal: *Szintan - Színdinamika*, Budapest, 1988
- Nielsen: Nielsen, Konrad: *Lapp Dictionary I-III*, Oslo, 1932-1938
- Nyikolajeva 1988: Nyikolajeva I. A.: O szootvetsztvijah uralszikih afrikat i szibiljantov v jukagirszkom jazyke, *SFU* 24:81-89
- Nyíri 1964: Nyíri Antal: "A magyar *nyár* 'aestas' eredetéről", *MNy* (40) 1964:414-423
- ObugrVok: Honti László: *Geschichte des obugrischen Vokalismus der ersten Silbe*, Budapest, 1982
- Paasonen 1918: Paasonen, Heikki: *Die finnisch-ugrischen s-laute*, *SUST* (41) 1918
- - - - - 1926: *Ostjakisches Wörterbuch nach den Dialekten an der Konda und am Jugan*, Helsingfors, 1926
- Rakin 1990: Rakin A. N.: "Lekszika cvetooboznacsenyija v permszkih jazykah", *FU* 16:112-121

- Rédei 1985: Rédei Károly: "Szófejtések", *NyK* 87:209-216
- Rombangyejeva 1984: Rombangyejeva, E. I.: *Manszijszkij jazyk*, Leningrád, 1984
- Romb: Rombangyejeva, E. I.: *Russzko-manszijszkij szlovar*, Leningrád, 1954
- RombKuz: Rombangyejeva, E. I.-Kuzakova, E. A.: *Szlovar manszijszko-russzkij i russzko-manszijszkij*, Leningrád, 1982
- RussLehnw: Kálmán Béla: *Die russischen Lehnwörter im Wogulischen*, Budapest, 1961
- Sapir 1971: Sapir, Edward: *Az ember és a nyelv*, Budapest, 1971
- Schnapf-Baylor 1987: Schnapf, Julie-Baylor, Denis: "A szemfényérzékelő sejtjeinek működése", *Tudomány* 1987/6:24-32.
- Semjakin 1959: Semjakin, F. N.: "K voproszu ob isztorieszskom razvityii nazvanyij cveta", *Voproszy Pszihologii* (5/4) 1959:16-29
- 1960: "K probleme szlovesnyh i csusztvennyh obobscsenyij (na matyeriale nazvanyija cveta v nyenyeckom i szelkupszskom jazyke)", in *Myslennyije i recs. Izvesztyija* ak. red. Nauk. 113, 1960:49-61
- Sesztalov 1987: Sesztalov, Juvan: *Mä-wit őriv*, Leningrád, 1987
- SSA: *Suomen sanojen alkuperä*. Etymologinen sanakirja, Helsinki, 1992

- Steinitz 1955: Steinitz, Wolfgang: *Geschichte des wogulischen Vokalismus*, Berlin, 1955
- - - - 1959: "Zu den samojedischen Lehnwörter im Ob-Ugrischen", *UAJb* (31) 1959:426-453
- SyrjLehnw: Rédei Károly: *Die syrjenischen Lehnwörter im Wogulischen*, Budapest, 1970
- Szabó 1988: Szabó Béla: "Ősapáink színvaksága", *Természet Világa* 1988/1
- Szabó 1904: Szabó Dezső: "A vogul szóképzés", *NyK* (34) 1904:55-74, 217-234, 417-457
- Szilasi 1974: Szilasi Móric: *Vogul szójegyzék*, Budapest, 1974
- Tarakanov 1975: Tarakanov, Ī. V.: "Oboznacsenyije masztyi v udmurtszkom jazyke", *FU* 1:313-324
- - - 1990: "Terminy cvetooboznacsenyija v udmurtszkom jazyke v szravnyenyii sz komi, marijszkim i mordovszkimi jazykami", In *Voproszy dialektologii i leksziologii udmurtszkiego jazyka*, Izsevszk, 1990:103-125
- TESZ: *A magyar nyelv történeti etimológiai szótára I-III*, Budapest, 1967-1976
- Toivonen 1933: Toivonen, Y.H.: "Über die vertretung des flugr. anlautenden k im ungarischen", *FUF* (22) 1933
- Trier 1931: Trier, Jost: *Der deutsche Wortschatz im Sinnbezirk des Verstandes*, Heidelberg
- Trócsányi 1909: Trócsányi Zoltán: "Vogul szójegyzék", *NyK* (39) 1909:432-476

- Tyerescsenko: Tyerescsenko, N. M.: *Nyenyeco-russzkij szlovar*, Moszkva, 1955
- UEW: Rédei Károly: *Uralisches Etymologisches Wörterbuch*, Budapest, 1986-1988
- Ullmann 1964: Ullmann, Stephens: *Semantics (An Introduction to the Science of Meaning)*, Oxford, 1964
- Vaba 1987: Vaba, Lembit: "Mauno Koski: Värien nimitykset..." *SFU* 23: 219-226
- Vasziljevics 1987: Vasziljevics, A. P.: *Issledovanyije leksziki v psizholingvisztyicseszkom ekszperimente*, Moszkva, 1987
- VNGy: Munkácsi Bernát: *Vogul népköltési gyűjtemény I-IV*, Budapest, 1892-1921
- Whorf 1956: Whorf, B. L.: *Language, Thought and Reality*, New York-London, 1956
- WogText: Kálmán Béla: *Wogulische Texte mit einem Glossar*, Budapest, 1976
- WogVolk: Kannisto, A.-Liimola, M.: *Wogulische Volksdichtung I-VI*, MSFOu 101, 109, 111, 114, 116, 134.
- WogVolk VII.: Liimola, M.-Eiras, V.: *Wogulische Volksdichtung. Wörterverzeichnis zu den Bänden I-VI*, MSFOu 180.
- WogWört: Munkácsi Bernát-Kálmán Béla: *Wogulisches Wörterbuch*, Budapest, 1986

A fuzzy halmazokról szóló információim Rajkó Róbert matematikustól származnak.

MELLÉKLETEK:

A színgömb-ábrázolást a Minolta *Precise Color Communication*

1988 című kiadványából vettem át.

A színmintákat Dr.Nemcsics Antal: *Színtan - Színdinamika*,

Budapest, 1988 című könyvéből vettem át.

10

